

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**милициянын генерал-майору Э. А. АЛИЕВ атындагы
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.20.610 Диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 347.943.5 (575.2) (043.3)**

Токторов Эгемберди Самидинович

Купуя сыр институту: теориянын жана практиканын көйгөйлөрү

12.00.09 - жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү

юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик юридикалык институтуну кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды

Илимий консультант:

Джоробекова Арзыгуль Мамаюнусовна
юридика илимдеринин доктору, профессор,
милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы
Кыргыз Республикасынын ИИМдин Академиясынын
начальнигинин оорун басары

Расмий оппоненттер:

Сманалиев Кынатбек Мойнокович
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагын атындагы КУУнун юридика
факультетинин деканы

Бегалиев Ернар Нурланович
юридика илимдеринин доктору, профессор
Казакстан Республикасынын Башкы
прокуратурасына караштуу Укук коргоо
органдарынын Академиясынын жогорку окуу
жайынан кийинки билим берүү институтунун атайын
юридикалык дисциплиналар кафедрасынын
профессору

Шнарбаев Булатбек Кабдушевич
юридика илимдеринин доктору, доцент,
Россия Федерациясынын Челябинск мамлекеттик
университетинин Костанайдагы филиалынын укук
кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме:

аль-Фараби атындагы Казак улуттук университетинин
юридика факультетинин кылмыш жаза укугу,
кылмыш жаза процесси жана криминалистика
кафедрасы (050040, Казакстан Республикасы, Алматы
ш., аль-Фараби пр., 70).

Диссертациялык иш 2022-жылдын «10» июнунда саат 10.30 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.20.610 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү, 132; конференц-зал (209-ауд.). Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394) жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (720083, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин disserlaw.knu.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын «10» майда жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин кандидаты, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Адам укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу жана коргоо демократиянын негизи экендиги талашсыз, бул азыркы коом чечүүгө тийиш болгон эң негизги жана татаал көйгөйлөрдүн бири. Ал эми мындай кырдаалда инсандын укуктары менен эркиндиктери жөнүндөгү конституциялык нормаларды таанууга негизделген кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамды калыптандыруу Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруучусунун негизги максаты болгондугу логикага ылайыктуу.

Демек, жарандардын негизги укуктарын жана милдеттерин жарыялоо, укуктук кепилдиктердин системасын түптөө жана түзүү, аларды ишке ашыруу жана коргоо Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мамлекеттин басымдуу бөлүгүнүн жана анын негизги функцияларынын бири болуп саналат [*Конституция Кыргызской Республики (Введена в действие Законом Кыргызской Республики от 5 мая 2021 года)* // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru>]. Азыркы шарттарда кыргыз коому демократиялаштыруу тенденциясын сактоонун фонунда инсандын кызыкчылыктарын коргоонун кепилдиктерин күчөтүүгө өтө муктаж, аны мамлекет гана камсыздай алат. Албетте, адамдын жана жарандын кызыкчылыктарын камсыз кылуу биринчи кезекте анын укуктук жана саясий коопсуздугу менен байланышкан, ал мамлекеттүүлүктү, мамлекеттик бийликтин конституциялык-укуктук негиздерин жана укук коргоо системасын чыңдоо жолу менен ишке ашат. Мындан тышкары, ушуга байланыштуу, бүгүнкү күндө өлкөдөгү кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды реформалоо Концепциясынын өзү мыйзам менен корголуучу купя сырлар институтун колдонуу менен инсанды, коомду жана мамлекетти коргоо системасын кайра багыттоону талап кылгандыгы негиздүү.

Купуя сыр институту инсандын, коомдун жана мамлекеттин жашоосунун ар кандай чөйрөлөрүндө пайда болгон жана мазмундук компоненти кеңири жайылтууга арналбаган маалыматтардан түзүлүүчү ар түрдүү коомдук мамилелердин жетишээрлик кеңири спектрин камтыганын эске албай коюуга болбойт. адамдардын диапозону. Ошол эле учурда сырды алып жүрүүчүлөргө жана сактоочуларга ачыкка чыгаруу терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн, демек, купуя сыр институтун коргоо, анын ичинде мындай адамдардын кызыкчылыктарын бузууга жол бербөө боюнча атайын укуктук чараларды колдонууну талап кылынат.

Бул изилдөөнүн актуалдуулугу, биринчи кезекте, төмөнкү негизги жагдайлар менен аныкталат: **биринчиден**, белгилей кетүүчү нерсе, Кыргыз Республикасында купуя сырдын айрым түрлөрүн коргоого багытталган өзүнчө мыйзам актылары кабыл алынган, бирок ошол эле учурда алардын баары

белгилүү бир нерсени коргоо зарылдыгы келип чыккан укуктук мамилелер чөйрөсү менен гана чектелет. Ошол эле учурда купуя сырдын ар кандай түрлөрүн коргоо боюнча мыйзамдык базаны түзүү жаңыдан башталгандыгын баса белгилеп айтууга болбойт, ошондуктан мындай кырдаалда купуя сырды коргоонун мыйзамдуу жоболору азыркы коомдун муктаждыктарына жооп бербей тургандыгын тануу кыйын. Мыйзам чыгаруучунун ар кандай ченемдик укуктук актыларда сырды коргоо чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салуу каалоосу оң натыйжага алып келбей турганын белгилей кетүү керек. Ашыкча бытырандылык жана карама-каршылык, ченемдик-укуктук документтердин көп түрдүүлүгү, көптөгөн укуктук жана техникалык каталардын болушу, түшүнүк аппаратка бирдиктүү мамиленин жоктугу биринчи кезекте төмөнкүлөргө алып келет: *биринчиден*, мыйзам арасындагы баш аламандыкка; *экинчиден*, маалымат чөйрөсүндөгү мыйзам чыгаруу багыттарынын белгисиздигине; *үчүнчүдөн*, мыйзам тарабынан корголуучу купуя сырлардын чектерин чечмелөөнүн уюлдуулугуна; *төртүнчүдөн*, бүтүндөй мыйзам чыгаруу процессинин системалуулугун бузууга. **Экинчиден**, юридикалык адабиятта басылмалардын көптүгүнө карабастан, бул татаал жана талаш-тартыштуу темада жалпысынан изилденип жаткан кубулуштун маанилүү мүнөздөмөлөрүнө негизделген купуя сырдын табиятын жана ар түрдүүлүгүн чагылдырган аныктамасы иштелип чыккан эмес. Кошумчалай кетсек, ушул убакка чейин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында “укуктук сыр” деген түшүнүк жок, ал аркылуу төмөндөгүлөр чыгылдырылыш керек: *биринчиден*, сырдын түрлөрүнүн башка терминологиялык түшүнүктөрүнүн укуктук мазмунун ачуу; *экинчиден*, укуктук техниканын эрежелерин сактоодон келип чыгуу — мындай аныктамалардын болушу жаңы укук ченемдерин түзүүнүн зарыл шарты болуп саналат. **Үчүнчүдөн**, сотко чейинки өндүрүш баскычында кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын купуя сырларын коргоо укугун камсыз кылуунун орун алган көйгөйлөрү азыркы шарттарда өзгөчө мааниге ээ. Тергөө жана алгачкы текшерүү органдары кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин ченемдерине ылайык кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн чөйрөсүнө аралашкан жана кийлигишкен адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин чектөөгө ошондой эле мамлекеттин өзгөчө коргоосунда турган коомдук мамилелердин чөйрөсүнө кийлигишүүгө укуктуу кызмат адамдарынын процессуалдык иши. Ошондуктан, бул учурда төмөнкүнү эске ала турган укуктук механизмди иштеп чыгуу талап кылынат: *биринчиден*, инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын балансы, *экинчиден*, мамлекеттик эмес чөйрөгө, анын ичинде мыйзам менен корголгон башка купуя сырга, ошондой эле адамдын жеке турмушунун чөйрөсүнө тергөө субъекттеринин кийлигишүүсүнүн негиздери жана чектери; *үчүнчүдөн*, ар кандай купуя сырлардын мазмунуна кирүү жолдору. ***Төртүнчүдөн***, тергөө субъекттери тарабынан жүргүзүлүп жаткан мамлекеттик же мыйзам менен корголуучу башка купуя сырды түзгөн

маалыматтарды алууга багытталган иштин сапаты КР КЖПКнин талаптарына дайыма эле жооп бере бербейт, мында бул абалдын себептери тергөөчүлөрдүн кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын талаптарын аткарбагандыгы гана эмес, ошондой эле КР жаңы КЖПКнин жоболорунун жеткилең эместиги, ошондой эле илимий жана илимий-прикладдык иштеринин чечилбеген саны болуп саналат. Мындан тышкары, 2021-жылы КР жаңы КЖПКнин ишке кириши менен сотко чейинки өндүрүштүн практикалык ишмердүүлүгү олуттуу өзгөргөнүн да эске алуу зарыл. Бул учурда атайын тергөө аракеттери институтунун иштешинин фонунда кылмыш ишин козгоо институтунун киргизилишине байланыштуу купуя сыр институтуна жаңы мамилелерди талап кылууда. *Бешинчиден*, кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө электрондук алып жүрүүчүлөрдү изилдөөдөгү эң чоң коркунуч бул процессти жүргүзүп жаткан тергөө органдарына электрондук алып жүрүүчүдөгү жашыруун маалыматтарга чексиз мүмкүнчүлүк алуусу, бул маалыматтын ээсинин купуя сырын коргоо укугун олуттуу түрдө бузушу мүмкүн. Мындай чектөө адам колдонгон ар кандай электрондук каражат анын турмуштук ишмердүүлүгүн белгилөөнүн каражатына айланган кароо жана тинтүү учурунда келип чыгат, ал тергелип жаткан кылмыш жөнүндө маалыматтардан тышкары олуттуу көлөмдөгү кылмыш иши үчүн маанилүү эмес, жана адам аларды адамдардын кеңири чөйрөсүнөн жашырууга аракет кылган жашыруун маалыматтарды камтышы мүмкүн. Ошол эле учурда мындай маалымат алып жүрүүчүнү изилдөөнү жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары КРнын КЖПКнин жоболорунун негизинде “электрондук далилдердин” өзгөчөлүгүн эске албайт, анын ичинде жарандардын жеке жашоосунун купуялуулугун коргоо укуктарын камсыз кылуу контекстинде дагы. Демек, бул изилдөөнүн актуалдуулугу кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда электрондук маалымат каражаттарынын ээлеринин жеке жашоосунун купуя сырларын коргоо укуктарына өзгөчө процессуалдык кепилдиктердин жоктугуна байланыштуу маалыматтык технологияларды кеңири жайылтуу менен аныкталат, ошол эле учура алар коомдун реалдуу керектөөлөрү жана электрондук маалымат каражаттарынын юридикалык маанилүү өзгөчөлүктөрү менен алдын ала аныкталат. *Алтынчыдан*, купуя сыр институтун өнүктүрүү жана өркүндөтүү Кыргыз Республикасынын активдүү өнүгүп жаткан кылмыштуулукка жана уюшкан кылмыштуулуктун өсүшүнө каршы аракеттенүүнүн жаңы каражаттарынын пайда болушунун зарылдыгы менен шартталган. Сотко чейинки өндүрүштүн баскычында жашыруун иштерди процессуалдык жөнгө салуу үчүн негиз болуп КРнын КЖПКсин ыйгарым укуктуу жакка өзүнүн мүнөзү жана тартиби боюнча ыкчам-издөө чараларына окшош процессуалдык аракеттерди жасоо укугун берген ченемдер менен толтуруу эсептелет. КРнын КЖПКде атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнү жөнгө салуучу ченемдердин бар экендиги жөнүндө төмөндөгүлөрдү белгилөөгө

мажбурлайт: а) каралып жаткан иштин объекттери жана процесстин башка катышуучулары үчүн гана эмес, ошондой эле аларды козгогон тергөөчү үчүн да аларды жүргүзүү жол-жобосунун негиздүү ачыктыгынын жоктугу (башка тергөө аракеттерин жасоодон айырмаланып); б) алардын ыйгарым укуктарынын тийиштүү процессуалдык жөнгө салынбагандыгы; в) тергөөчүнүн каралып жаткан аракеттерди жасоого контролдук ыйгарым укуктарынын жоктугу жана алардын катышуучуларынын укуктарын камсыз кылуу механизмдери атайын тергөө аракеттерин процессуалдык жөнгө салуу жеткилең эмес деген ошондой эле башка процессуалдык аракеттерге карата алардын алсыздыгы жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берген. *Жетинчиден*, уюшкан кылмыштуулуктун олуттуу өзгөрүшү, кылмыш иштеринин аз ачылуусунун фонунда аны модернизациялоо кылмыш ишинде потенциалды жана ыкчам-издөө чараларынын өзүнө көңүл бурбоо мүмкүн эместигин көрсөтүп турат. Кылмфш-жаза сот өндүрүшүндө далилдик базаны калыптандырууда жашыруун иштин жогорку мааниси жана анын натыйжаларынын өсүшүнүн туруктуулугу ачыктык менен катар кылмыш-жаза процессинин принциптеринин тутумунда купуя сыр да белгилениши керектигин көрсөтүп турат. Атайын издөө аракеттеринин жаңы институту киргизилиши керек болгон мындан аркы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн зарылчылыгы айдан ачык, ошондуктан мыйзам чыгаруучунун ыкчам-издөө чараларынан бир гана баш тартуусу кылмыш-жаза процессинин максатына жетүү үчүн жетишсиз. *Сегизинчиден*, глобалдык маалымат мейкиндигин түзүү процесси мамлекеттер ортосундагы айкындуулуктун жогорулашын билдирет. Ошол эле учурда мыйзамдуулуктун принциптерине негизделген заманбап мамлекеттүүлүктү калыптандыруу жана тараптардын ачыктыгына негизделген башка чет мамлекеттер менен активдүү кызматташууга умтулуу мамлекеттик купуя сырлар институтунун коопсуздугун камсыз кылуу зарылдыгын эч качан жокко чыгарбай, бул да юридикалык коомчулук тарабынан четке кагылышы мүмкүн эмес.

Ошентип, жогоруда айтылгандар купуя сыр институтунун укуктук аспектиери үзүндүлөр менен изилденип, жалпы теориялык деңгээлде түпкүлүгүндө изилденбеген терең талаштуу маселелердин категориясына кирерин тастыктайт. Бүгүнкү күнгө чейин купуя сырдын айрым гана аспектиери укук тануу окумуштууларынын көңүлүн бурган, ошол эле учурда Кыргыз Республикасында бул көп кырдуу кубулушту комплекстүү туура жалпы укуктук изилдөө алиге чейин жүргүзүлө элек. Демек, жогоруда айтылгандар автордун диссертациялык изилдөө темасын тандоосунун актуалдуулугун далилдейт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий – изилдөө иштер менен байланышы. Бул изилдөө демилгелүү болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук

концепциясына (2021-жылдын 20-декабрындагы № 570), Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы (2021-жылдын 12-октябрындагы №435), ошондой эле “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сырларын коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2017-жылдын 15-декабры № 210 (15)) менен түздөн-түз байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Изилдөөнүн максаты* сотко чейинки өндүрүштүн ачык жана жашыруун иш-аракеттерин жүзөгө ашырууда мыйзам менен корголгон комплекстүү купуя сыр институтунун системасын укуктук жөнгө салуу боюнча жаңы теориялык жоболорду жана сунуштарды иштеп чыгуу, ошондой эле кылмыш-жаза процессинде жашыруундуулукту камсыз кылуунун процессуалдык каражаттарын өркүндөтүү менен байланышкан ири илимий көйгөйдү чечүү. **Колдонмо максаты:** 1) сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуунун кылмыш-жаза процессуалдык механизминин концептуалдык моделин иштеп чыгуу; 2) Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинин контекстинде купуя сырды бузган кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш-жаза укуктук механизмин сунуштоо.

Бул максаттын мазмуну диссертациялык изилдөөнүн төмөнкүдөй **милдеттерин** коюу зарылдыгын аныктайт:

1. купуя сырдын маңызына жана анын белгилерине системалуу теориялык жана укуктук талдоо жүргүзүү;
2. кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам менен корголуучу купуя сырды дифференциялоонун заманбап көйгөйлөрүн кароо;
3. Кыргыз Республикасында купуя сырды бузгандык үчүн жоопкерчиликти караган кылмыш-жаза укуктук ченемдерге укуктук талдоо жүргүзүү жана купуя сырды бузган кылмыштарга каршы аракеттенүү боюнча чараларды иштеп чыгуу;
4. кылмыш-жаза процессинде "транспаренттиктин" жана "айкындуулуктун" мазмунун жана маанисин айырмалоого мүмкүндүк берүүчү баштапкы теориялык жоболорду иштеп чыгуу;
5. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүндө купуя сырды камсыз кылуунун колдонуудагы кылмыш-жаза процессуалдык каражаттарын ишке ашыруудагы көйгөйлөрдү талдоо жана аныктоо;
6. кылмыш иши боюнча сотко чейинки өндүрүштүн баскычында жашыруун иштерди процессуалдык жөнгө салуу көйгөйлөрүн изилдөө;
7. псевдоним менен катышуучулардын көрсөтмөлөрүн далилдөөдө колдонуу көйгөйлөрүн кароо;
8. кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын жеке жана үй-бүлөлүк купуя сырга болгон укуктарын камсыз кылууда «электрондук далилдердин» укуктук табиятын жана маанисин талдоо;
9. мыйзам менен корголуучу купуя сырды камтыган кылмыш иштерин

тергөөдө процессуалдык эмес маалыматтарды колдонууга карата баштапкы теориялык жоболорду иштеп чыгуу;

10. төмөнкүлөрдү иштеп чыгуу: а) купуя сырды бузуучу кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш-жаза укуктук механизмин; б) Кыргыз Республикасында сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуунун кылмыш-жаза процессуалдык механизминин концептуалдык моделин.

Иштин илимий жаңылыгы диссертациялык изилдөөнүн биринчи комплекстүү монографиялык эмгек экендиги менен аныкталат, анда акыркы жылдардагы окумуштуулардын юридикалык илимдердин бир катар тармактарындагы заманбап теориялык-укуктук көз караштарын эске алуу менен Кыргыз Республикасында кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн контекстинде купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуу менен байланышкан кылмыш-жаза процессуалдык көйгөйлөр ошондой эле бул чөйрөдө кылмыштуу кол салууларга каршы күрөшүү боюнча кылмыш-укуктук чаралар иликтенген. Изилдөөдө көтөрүлгөн көйгөйлөрү кеңири спектри мурда ар тараптуу көз карандысыз анализге дуушар болгон эмес. Мындан тышкары, аларды чечүү 2021-жылдын 1-декабрында күчүнө кирген жаңы кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды реформалоого жана кабыл алууга байланыштуу эң актуалдуу болуп саналат. Мында мыйзам чыгаруучу тарабынан бир катар жоболорго карата түп-тамырынан бери башкача мамиле каралган, бул аларды талдоону, анын ичинде Кыргыз Республикасынын мыйзам менен корголуучу купуя сыр институтун укуктук жөнгө салуу маселелерин кайра карап чыгууну талап кылган. Илимий жаңылыгы бар автор тарабынан алынган эң олуттуу изилдөө натыйжалары болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Купуя сыр институтунун мыйзам менен корголгон коргоону камсыз кылуу боюнча кылмыш-жаза процессуалдык механизминин концептуалдык модели иштелип чыккан жана сунушталган. Көрсөтүлгөн бирдиктүү концептуалдык моделди иштеп чыгуу максатында;

1.1. КРнын КЖПКнин “Тергөөгө чейинки текшерүүнүн тартиби жана анын натыйжалары боюнча кабыл алынуучу чечимдер” 153-беренесинин жаңы редакциясын сунуш кылды, анткени бул ченемде: *биринчиден*, процессуалдык аракеттерди ишке ашырууга тоскоолдук кылган укуктук коллизиялар бар; *экинчиден*, азыркы мазмундагы жоболор жарандардын кызыкчылыктарын жана жеке укуктарын бузууга алып келет, алар тергөө органдары тарабынан камсыз кылынууга жана мыйзам тарабынан корголушу керек; *үчүнчүдөн*, кылмыш иши козголгонго чейин жүргүзүлүшү мүмкүн болгон процессуалдык аракеттердин арсеналын кеңейтүү талап кылынат, бул кыйла даражада тактоого, ошондой эле тергөө чейинки териштирүүнүн катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылууга мүмкүндүк берет; *төртүнчүдөн*, КР КЖПКнин 80 беренесинин 2-

бөлүгүнө «Адистин корутундусу», далил булагы катары киргизилсин, ошол эле учурда, муну менен биз адистин жазуу жүзүндөгү корутундусунда изилдөө жүргүзбөстөн, коюлган суроолор боюнча анын пикири гана айтыларын билдиребиз.

1.2.Пайда болгон укуктук коллизияларды чечүү, анын ичинде ыкчам-издөө чаралары менен тергөө баскычында жүргүзүлгөн атайын тергөө аракеттеринин ортосундагы айырмалоо үчүн, ошондой эле ыкчам-издөө чараларынын натыйжаларын далил катары пайдалануу мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен автор КРнын КЖПКнин мазмунуна “атайын издөө чаралары” жаңы процессуалдык институтун киргизүүнү сунуштайт. Буга байланыштуу жаңы беренелер жана алардын автордук редакциясы сунушталат: **КР КЖПКнин 90¹-беренеси.** “Атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү жолу менен далилдерди чогултууга жол берилиши”; **КР КЖПКнин 93¹-беренеси.** “Процессуалдык эмес маалыматтарды далилдөөдө пайдалануу”; **КР КЖПКнин 153¹-беренеси.** “Тергөөгө чейинки текшерүүнүн катышуучуларынын укуктарын камсыз кылуу”; **КР КЖПКнин 153²-беренеси.** “Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жашыруун маалыматтарын ачыкка чыгарууга жол берилбестик”; **КЖПКнин 153³-беренеси.** “Атайын издөө чаралары”; **КЖПКнин 153⁴-беренеси.** “Атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү үчүн негиздер”; **КЖПКнин 153⁵-беренеси.** “Атайын издөө иш-чарасынын жүрүшүн жана жыйынтыгын жазуу”

1.3.КР КЖПКне “Далилдерди жана буюмдарды кароо” деген жаңы беренени сунушталды;

1.4.КРнын КЖПКнин 32-беренесинин 1-бөлүгүнө 3¹, 12¹-пункттары менен толуктоолор киргизилди (Тергөө сотунун ыйгарым укуктары);

1.5.Соттук териштирүүнүн баскычында купуя сырды камсыз кылуу максатында КРнын КЖПКнин (Соттук териштирүүнүн айкындуулугу жана жабык соттук териштирүүдө соттук отурумдун залында болуу тартиби) 291-беренесинин 2-бөлүгүнө толуктоолор киргизилген, тактап айтканда, 1¹, 4², 4³-пункттары жана жаңы 8¹-бөлүк менен толукталган.

2. 2021-жылы Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинин контекстинде мыйзам менен корголгон купуя сырга кол салган кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш-жаза укуктук механизми иштелип чыкты жана сунушталды. Купуя сырды натыйжалуу коргоону камсыз кылуу боюнча кылмыш-жаза укуктук чараларды иштеп чыгуу максатында КРнын КЖКнин беренелерин талдоонун автордук версиясы тартууланып, анын негизинде төмөнкүлөр сунушталат:

2.1.беренелердин жаңы редакциясы же КР КЖКнин ченемдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгын негиздемеси, тактап айтканда: КРнын КЖКнин 184, 190, 193, 323, 335, 353 жана 375-беренелерине;

2.2.төмөнкүдөй кылмыш-жаза укуктук чаралар сунушталган: а) мамлекеттик купуя сырга тиешелүү, бирок ошондой эле мыйзам менен корголгон купуя

сырдын башка түрлөрүн камтыган маалымат объектисин коргоо жөнүндө; б) сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сырды коргоо жөнүндө; в) мамлекеттик коргоого алынган адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар; г) кызмат адамдарына карата коопсуздук чаралары;

3. Автор төмөнкү терминологиялык түшүнүктөрдү иштеп чыгып, сунуштаган: «*купуя сыр*»; «*кылмыш-жаза процессиндеги купуя сыр институту*»; «*мамлекеттик купуя сыр*»; «*мыйзам тарабынан корголуучу башка купуя сыр боюнча*»; «*кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн транспаренттиги*»;

4. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын контекстинде укуктук режимдин жана купуя сыр институтунун белгилерине автордун мамилеси көрсөтүлөт;

5. автор купуя сырлардын эки деңгээлдүү дифференциациясын иштеп чыккан жана сунуш кылган, тактап айтканда, купуя сырлардын жалпы деңгээли белгиленген, мында классификация окшош мүнөздөмөлөргө ээ болгон бирдей маалыматтын топтомун өзүнчө топко бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет, экинчи деңгээл - өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө гана ээ болгон жана корголуучу маалыматты пайдалануунун тартибине жана белгиленген режимди бузгандыгы үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигине карата кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын укуктук ченемдери менен жөнгө салынуучу конкреттүү купуялуулук режими. Жашыруун же купуя маалыматты коргоону камсыз кылуу жаатында келип чыгуучу бардык укуктук мамилелер купуя сырдын бирдиктүү тармактар аралык укуктук институтун түзөт;

6. "Кызматтык сырлар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын жаңы Мыйзамын кабыл алуунун зарылчылыгы негизделет, бул Мыйзамдын долбоорунун мазмундук бөлүгүнүн негизинде кызматтык купуя сырдын өзүнчө институтун түзүүгө мүмкүндүк берет;

7. Кийинкилер далилденди: 1) алынган маалымат бир эле учурда бир нече укуктук режимдерде корголушу мүмкүн, ошондуктан аны талдоодо сотко чейинки өндүрүш төмөнкүлөрдөн башталышы керек: а) маалыматтын мазмуну; б) укуктук мамилелердин мүнөзү, багыты жана түрү; в) укук мамилелеринин субъекттери; 2) укуктун башка тармактарынын бир нече ченемдери менен корголгон маалымат аны менен өз ара аракеттенүүчү кошумча кийинки режимдерге ээ болгондуктан, укуктук режим башкасына өзгөртүлбөйт. Бул кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө чектелген маалыматтардын жүгүртүүсү укуктук мамилелердин көптүгү менен мүнөздөлүшү мүмкүн экендигин тастыктайт; 3) КРнын КЖПКде кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө жеткиликтүүлүгү чектелген маалыматтарды коргоо чөйрөсүндөгү жоболорду камтыган ченемдерди деталдуу түрдө бекитүү зарыл;

8. автор кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн транспаренттигинин талаптары соттук жана сотко чейинки өндүрүштө да укук колдонуу ишмердүүлүгү

тарабынан аткарылууга тийиш экендигин жана ошол эле учурда сот адилеттигинин транспаренттиги анын үч негизги функциясын ишке ашыруу менен мүнөздөлөөрүн далилдеген: 1) ченемдерди бирдей колдонуу жана мыйзамдарды сактоо үчүн тиешелүү шарттарды түзүү; 2) жарандык коом тарабынан сот өндүрүшүнүн адилеттүүлүгүн контролдоо; 3) процесстин катышуучуларына бардык талап кылынган ченемдик-укуктук материалдарды жана аны соттук колдонуу практикасын комплекстүү жана кыска мөөнөттө камтууга мүмкүндүк берүүчү тийиштүү шарттарды (укуктук экономика) камсыз кылуу;

9. автор КРнын КЖПКнин «Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн милдеттери жана принциптери» 2-бапта төмөнкүдөй принциптерди караштыруунун зарылдыгын негиздейт: «кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ачыктыгы», ошондой эле «кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ачыктыгы», анткени жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу маселелеринде алардын ченемдик максаты жана мааниси боюнча кылмыш иши боюнча укук коргоо жана сот органдарынын кызмат адамдарынын жана процесстин башка катышуучуларынын толуктугу, натыйжалуулугу жана мыйзамдуулугу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын негизги жоболору болуп саналат [*Конституция Кыргызской Республики (Введена в действие Законом Кыргызской Республики от 5 мая 2021 года)* // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru>];

10. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессинде купуя сырды коргоонун процессуалдык каражаттарын дифференциялоонун автордук варианты иштеп чыгарылган жана сунушталган;

11. Тергөө кароонун «документтерди кароо» жана «предметтерди кароо» сыяктуу жаңы түрүнүн, ошондой эле аны ишке ашыруу үчүн кылмыш-жаза процессуалдык чараларды киргизүүнүн зарылчылыгы негизделген;

12. псевдоним менен күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү чектөөгө дуушар болгон тергөө кырдаалдары, ошондой эле КРнын КЖПКнин 170 беренесинин 10-бөлүгүнө ылайык коопсуздук чарасын колдонуу үчүн негиз боло турган себептер боюнча автордун позициясы баяндалат;

13. автор КРнын КЖПКне күбө жана жабырлануучу деген псевдоним менен жаңы процессуалдык аракеттерди негиздейт жана киргизүүнү сунуш кылат, атап айтканда: а) жабырлануучунун инсандыгы жөнүндө маалыматтардын купуялуулугу жөнүндө тергөөчүнүн чечими; б) кылмыш ишинин материалдарына чапталган конвертти тиркөө жөнүндө тергөөчүнүн чечими;

14. процессуалдык эмес маалыматтардын мүнөздүү белгилери жана анын негизинде кылмыш иши боюнча жаңы далилдерди түзүү үчүн аларга коюлган кылмыш-жаза процессуалдык талаптар боюнча автордун көз карашы көрсөтүлөт;

15. Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине

«Кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу» институтун киргизүү зарылчылыгы негизделген;

16. "Электрондук далилдердин" өзгөчөлүктөрү жана кылмыш ишин тергөөдө укук коргоо органдары тарабынан аларды изилдөөгө жол берүү маселелери көрсөтүлгөн.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси:

1) кылмыш-жаза сот өндүрүшүндөгү купуя сыр институтунун теориялык негиздерине карата автор тарабынан Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык укугу илимине жаңы билимдерди иштеп чыгуу жана киргизүү менен байланыштуу. Ошол эле учурда диссертациялык изилдөөдө камтылган концептуалдык жоболордун жыйындысы Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө куупя сыр институту боюнча колдонуудагы позицияларды түп-тамырынан бери модернизациялоого, ошондой эле учурда тергөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүүчү укуктук режимди түзүүнү камсыз кылуу, анын ичинде кылмыш иши боюнча тергөө органдары тарабынан ыкчам-издөө чараларын өндүрүүгө мүмкүндүк берет;

2) сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө процесстин катышуучуларына мыйзам менен корголуучу купуя сырды берүү каражаттары боюнча автор тарабынан иштелип чыккан концептуалдык жоболордун жыйындысы КРнын кылмыш-жаза процессуалдык укугун андан ары өнүктүрүү үчүн маанилүү болгон илимий маселени чечүүгө көмөктөшөт.

3) төмөнкүлөргө багытталган корутундуларды, сунуштарды жана сунуштамалар туюндурулган жана негизделген: а) КРнын КЖПКнин кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө салттуу жана атайын тергөө аракеттерин, ошондой эле башка процессуалдык аракеттерди жана ыкчам-издөө чараларын колдонуунун тартибин жөнгө салуучу ченемдерин өркүндөтүүгө; б) КРнын КЖКнин мыйзам менен корголуучу купуя сыр чөйрөсүндөгү укук бузууларга каршы аракеттенүүгө көмөктөшүүчү ченемдерин өркүндөтүү; в) мыйзам чыгаруу жана практикалык ишмердүүлүктө, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессинде далилдерди чогултуу маселелерине арналган андан аркы теориялык иштеп чыгууларда колдонулушу мүмкүн; г) илимий иштин жүрүшүндө кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө жеткиликтүүлүгү чектелген маалыматтын жүгүртүүсүнө байланышкан теориялык маселелерди чечүүдө, ошондой эле маалыматтын бул түрүн коргоонун кылмыш-жаза процессуалдык каражаттарын оптималдаштырууга багытталган ченемдерди иштеп чыгууда колдонулат;

4) изилдөөнүн алынган натыйжалары, бир жагынан, кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө катышкан адамдардын Кыргыз Республикасынын мыйзамы менен корголуучу купуя сырга укуктарынын кылмыш-жаза процессуалдык кепилдиктерин өркүндөтүүгө багытталган андан аркы илимий изилдөөлөр үчүн өбөлгөлөрдү түзөт, экинчи жагынан – маалыматтардын мындай түрүн алуу

менен тергөө органдарынын ишинин сапатын жогорулатууга көмөктөшөт;

5) анда туюндурулган жоболор жана корутундулар кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык укук боюнча окуу, усулдук жана илимий адабияттарды даярдоодо пайдаланылышы мүмкүн. Мындан тышкары, жогорку кесиптик билим берүү системасында купуя сырды сактоонун укуктук институтун изилдөөдө, кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык укугу, криминалистика жана ыкчам-издөө ишмердүүлүк курсун окутууда, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүүдө, кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн баскычтарында тергөөчүнүн жана алгачкы текшерүү органынын ишин өркүндөтүүгө көмөктөшөт.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Автор тарабынан төмөнкү терминологиялык түшүнүктөр иштелип чыгып сунушталынган: **“Купуя сыр** – бул белгиленген тартипте корголгон, жарандардын, коомдун жана мамлекеттин ишинин ар кандай чөйрөлөрүндө мыйзам актылары менен аныкталган, документтештирилген конфиденциалдуу же жашыруун, кесиптик, кызматтык же башка милдеттерди (тапшырмаларды) аткаруунун аркасында белгилүү же тар чөйрөгө ишенип берилген, ачыкка чыгаруу анын ээсине, менчик ээсине, пайдалануучуга же башка субъектке зыян келтирген же зыян келтирүү коркунучун (материалдык жана моралдык) жараткан, күнөөлүүлөрдү мыйзамга ылайык юридикалык жоопкерчиликке тартууга алып келген маалыматтар”; **“Кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сыр институту** – бул кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө келип чыгуучу коомдук мамилелерди жөнгө салуучу кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучулары жана башка адамдар өздөрүнүн милдеттеринин өзгөчөлүктөрүнөн улам КРнын КЖПКде белгиленген өзгөчө укуктук режимдин сакталышын талап кылган жана жеткиликтүүлүгү чектелген маалыматтарга маалым болушкан укуктун ар кандай тармактарынын (конституциялык, кылмыш-жаза, кылмыш-жаза-процессуалдык, жарандык, салыктык ж.б.) ченемдер системасынын жыйындысы”; **“Мамлекеттик купуя сыр** - мамлекеттик купуя сырды түзүүчү, таралышы Кыргыз Республикасынын ички жана тышкы коопсуздугуна зыян келтириши мүмкүн болгон маалыматтардын чөйрөсүн аныктоочу, коргоонун атайын жол-жоболору менен жол-жоболорунун тутумун (комплексин) караган мамлекеттин юридикалык институту”; **“Мыйзам менен корголуучу башка купуя сыр** деп КР КЖПКнин жоболорунда түздөн-түз көрсөтүлбөгөн, бирок ошол эле учурда белгилүү бир жагдайларда жана шарттарда корголуучу башка сырды түзүшү мүмкүн болгон башка мыйзамдардын ченемдери боюнча маалыматтар түшүнүлөт. Ушуга байланыштуу КР КЖПКнин 5-беренеси "мыйзам менен корголуучу купуя сыр" деген пункт менен толукталсын. "Мыйзам менен корголуучу купуя сыр" - сотко чейинки өндүрүш органдарына белгилүү болуп

калган жана мыйзамсыз жарыяланышы терс кесепеттерге же кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын укуктарын жана эркиндиктерин бузууга алып келиши мүмкүн болгон маалыматтар”; **“Кылмыш- жаза процессуалдык сот өндүрүшүндөгү транспаренттик** – кылмыш жаза процессинин ар бир катышуучусуна ишенимдүү жана башка маалыматтардын болушунан турган, өз ара байланышкан татаал укуктук мамилелерден түзүлгөн, белгилүү бир укуктук режимдин иштешине негизделген укуктук институт: конкреттүү кылмыш иши боюнча укук коргоо жана сот органдарынын ыйгарым укуктуу кызмат адамдарынын аракеттери жана кабыл алган чечимдери жөнүндө; 2) кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө ыйгарым укуктарга ээ болгон укук коргоо жана сот органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишин уюштуруу жана ишинин касиеттери жөнүндө маалыматтар”.

2. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сыр институтунун белгилери: 1) Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессинин ажырагыс бөлүгүн мүнөздөөчү татаал өз алдынча институт болуп саналат; 2) жашыруундуулук чөйрөсүндөгү кылмыш-жаза процессуалдык укук мамилелеринин объекти болуп тергелип жаткан кылмыш иши үчүн маанилүү болгон жана жеткиликтүүлүгү чектелген маалымат саналат; 3) укуктун башка тармактарынын айрым ченемдери кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү купуя сырдын укуктук институтунун ченемдик жоболоруна интеграцияланган, алар тергөө жүрүп жаткан иштер боюнча кылмыш-жаза процессинде келип чыгуучу коомдук укуктук мамилелерди жөнгө салуучу бирдиктүү система болуп саналат; 4) иш боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ар кандай стадияларында чектелген маалыматтарды жүгүртүүгө жана аны коргоонун формаларын белгилөөгө байланышкан теориялык жана практикалык мүнөздөгү кылмыш-жаза процессуалдык көйгөйлөрдүн комплексин камтыйт; 5) кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө маалыматка жетүүнү чектөө төмөнкүлөрдү чагылдырат: **а)** аны пайдалануу боюнча мамилелерди уюштуруунун конкреттүү ыкмасы; **б)** бул укук мамилелерине катышкан адамдардын жүрүм-турумуна карата ченемдик талаптарды аныктайт; **в)** жеткиликтүүлүгү чектелген маалыматты алуунун, пайдалануунун жана коргоонун укуктук механизм аныктайт; 6) каралып жаткан институт маалыматтын жеткиликтүүлүгү чектелген башка юридикалык институттар менен өз ара байланышта, анткени купуя сырды укуктук коргоо, анын мазмунунун маалыматтын маанисине, ал берилип жаткан субъекттин статусунун мүнөздөмөлөрүнө жараша болот.

3. КРнын жаңы КЖКнын контекстинде мыйзам тарабынан корголгон сырларга кол салган кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш жаза-укуктук механизминин автордук варианты сунушталды. Ушуга байланыштуу: 1) “Мамлекетке чыккынчылык кылуу же тынчылык” деген жаңы берене жана анын автордук редакциясын киргизүү сунушталынат; 2) төмөнкү КРнын

КЖКнын ченемдердин мазмунуна өзгөртүү жана толуктоо боюнча юридикалык негиздеме: **184 бер.** “Бала асырап алуунун сырын ачыкка чыгаруу”; **190 бер.** “Жекече жашоонун кол тийбестигин бузуу”; **193 бер.** “Кат алышуу купуялыгын бузуу”; **335-бер.** “Кызматтык сырды түзгөн маалыматтарды чет өлкөлүк уюмдарга берүү же берүү максатында чогултуу”; **335-бер.** “Көзөмөлдөө, укук коргоо же контролдоо органынын кызмат адамына карата коопсуздук чаралары жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгаруу”; 3) төмөндөгүдөй кылмыш жаза-укуктук чаралар сунушталды: а) мамлекеттик сырларга кирген, бирок ошондой эле укуктук коргоого алынуучу сырлардын башка түрлөрүн камтыган маалыматтык объектини коргоо боюнча чаралар; б) сотко чейинки өндүрүш баскычында сырды коргоо боюнча чаралар; в) мамлекеттик коргоого алынуучу адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар; г) кызмат адамдарына карата коопсуздукту камсыз кылуу боюнча чаралар.

4. 2021-жылы кабыл алынган КРнын КЖПКнын контекстинде сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуунун кылмыш жаза-процессуалдык механизминин концептуалдык модели иштелип чыккан жана сунушталган. Бул долбоордун актуалдуулугу КРнын КЖПКнын 153-бер. 1-б. 6-пунктунта баяндалган иш-чараларды тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында ишке ашыруу үчүн төмөнкү жагдайлар тоскоолдук кылгандыгы менен шартталган: *биринчиден*, учурда бул институттун ишке ашырылышын укуктук жөнгө салуу жок; *экинчиден*, кайсы комплексе БИИИ киргизүү сунушталып жатканы көрсөтүлгөн эмес. Бул өзгөчө актуалдуу, анткени, өзүнүздөргө белгилүү болгондой, бир катар БИИИ кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарга АТА катары киргизилген; *үчүнчүдөн*, көрсөтүлгөн форма боюнча, аларды жүргүзүүнүн жүрүшүндө алынган БИИИнин натыйжалары иш боюнча далил катары таанылышы мүмкүн эмес. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын кылмыш жаза-процессуалдык мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат, анда тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында өткөрүлө турган АТА жана БИИЧ чектөө керек, мында КРнын КЖПКнын 153-беренесинде мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган убактылуу параметрлерди, ошондой эле сунушталган процессуалдык мөөнөттөрдө кыйла натыйжалуу өткөрүлө турган БИИЧ өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек. Ошондой эле БИИЧ алынган жыйынтыктарын иш боюнча далил булактары деп таануу максатында критерийлерди иштеп чыгуу зарыл. Келип чыккан укуктук карама-каршылыктарды чечүү максатында автор тарабынан айтылбаган процессуалдык ишти эки институтка айырмалай тургандай кылып кылмыш-жаза сот өндүрүшүн реформалоо сунушталган; 1) кылмыш иши козголгондон кийин ишке ашырылуучу "Атайын тергөө аракеттери институту"; 2) "Атайын издөө иш-чаралары институту" тергөөгө чейинки текшерүү баскычында жүргүзүлөт. Бул ыкманы ишке ашыруу үчүн, кийинкилер керек: 1) ыкчам-иликтөө

мыйзамдарынын ченемдерин өзгөртүүгө; 2) сотко чейинки өндүрүш бда атайынаскычында тергөө иш-чараларын жүргүзүүнүн түрлөрүн, тартибин жана негиздерин жөнгө салуучу КР КЖПКнин айрым ченемдерин караштыруу; 3) прокуратура жана тергөө органдарынын так түзүмдөлгөн жана кошумча контролдук ыйгарым укуктары менен камсыз кылуу; 4) кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын конституциялык укуктарын жана таламдарын коргоонун кылмыш-жаза процессуалдык механизмин, ошондой эле атайын издөө чараларын жүргүзүүдө алынган маалыматтарды коргоо чараларын караштыруу; 5) КР КЖПКнин ченемдерин караштырып, аларга ылайык атайын издөө ишинин натыйжалары иш боюнча далил катары таанылышы мүмкүн; 6) атайын издөө иш-чараларын жүргүзүүгө уруксат алуунун соттук тартиби; 7) атайын издөө иш-чараларын жүргүзүүнү координациялоо жана контролдоо боюнча прокуратура жана тергөө органдарынын ыйгарым укуктары; 8) атайын тергөө иш-чараларынын жүрүшүн жана натыйжаларын жазуу тартиби.

5. Купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуу боюнча кылмыш жаза-процессуалдык механизмдин иштелип чыккан концептуалдык моделинин контекстинде төмөнкүлөр сунуш кылынат:

5.1. укуктук коллизияларды жоюу, ошондой эле жаңы күчүнө кирген КРнын КЖПКде каралган сотко чейинки өндүрүштүн жаңы этабын өркүндөтүү максатында, атап айтканда "тергөөгө чейинки текшерүү" кылмыш жаза-процессуалдык мыйзамдарынын жоболоруна төмөнкүдөй өзгөртүүлөр жана толуктоолор сунушталат: КРнын КЖПКнын **153-беренеси** төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

"1. Тергөөчү, прокурор жарандардын арызын жана ыйгарым укуктуу адамдан билдирүүнү алган учурдан тартып мыйзамда белгиленген тартипте тергөөгө чейинки текшерүүнү баштоого милдеттүү, анын жүрүшүндө алар тергөөгө укуктуу:

1) окуя болгон жерди жана башка жайларды, документтерди, буюмдарды карап чыгуу, өлүктү карап чыгуу, күбөлөндүрүү;

2) ушул Кодекстин 196-203 беренелеринин талаптарын сактоо менен күбө катары суракка алуу;

3) документтерди жана буюмдарды суратып алууга, ошондой эле аларды ушул Кодексте белгиленген тартипте алып коюуга;

4) тергөөчү маалымат ээлеринен алардын макулдугу менен мыйзам менен корголуучу купуя сырды камтыган документтерди алууга укуктуу. Маалымат ээси деп өзүнүн ишинин жүрүшүндө маалыматты түздөн-түз жараткан же мыйзамдын же келишимдин негизинде бул маалыматка жетүүгө уруксат берүүгө же чектөөгө укуктуу адам түшүнүлөт.

5) соттук экспертизаны дайындоого жана аны жүргүзүүгө катышууга;

- 6) салыштырма изилдөө үчүн үлгүлөрдү алууга;
- 7) алдына коюлган маселелер боюнча жазуу жүзүндөгү корутунду алуу үчүн адисти тартуу;
- 8) Ушул Кодекстин 220 бересинин 2,3.5 жана 6-пункттарында каралган атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү;
- 9) алгачкы текшерүү органына атайын изин суутпай издөө иш-чараларын жүргүзүү жөнүндө аткаруу үчүн милдеттүү болгон жазуу жүзүндөгү тапшырмаларды берүү”.

2-бөлүк-КРнын КЖПКга ылайык

“КРнын КЖПКнын 153-бер. 3 б. төмөнкү мазмундагы жаңы 21-пункт менен толуктоо жолу менен өзгөртүүлөрдү киргизсин:

2¹. Кылмыш ишин козгоо жөнүндө маселени чечүү үчүн маанилүү маалыматтарды алуу үчүн узак убакытты талап кылган атайын издөө иш-чараларын жүргүзүүнүн зарылдыгы”

4, 5-бөлүктөр ушул Кодекстин колдонуудагы статьяларына ылайык

5.2. КРнын КЖПКна "Тергөөгө чейинки текшерүүнүн катышуучуларынын укуктарын камсыз кылуу" деген жаңы 153¹-беренесин киргизүү

“1. Тергөөгө чейинки текшерүүнүн катышуучулары адвокаттын кызматынан пайдаланууга, ошондой эле ушул Кодекстин 16-главасына ылайык тергөөчүнүн, алгачкы текшерүү органынын аракеттерине (аракетсиздигине) жана чечимдерине даттанууга укуктуу.

2. Зарыл болгон учурда тергөөгө чейинки текшерүүнүн катышуучуларынын коопсуздугу ушул Кодекстин 9-главасында 77-беренедө белгиленген тартипте камсыз кылынат.

3. Процессуалдык аракеттерди жасоого катышкан жактарга ушул Кодексте каралган укуктар жана милдеттер түшүндүрүлөт ал эми бул укуктарды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү аткарылган процессуалдык аракеттер жана кабыл алынган процессуалдык чечимдер алардын таламдарына таасир эте турган деңгээлде камсыз кылынат.

4. Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө алынган кылмыштар жөнүндө билдирүүлөр Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза-процессуалдык кодексинин 80-беренесинин жоболорун эске алуу менен далил катары пайдаланылышы мүмкүн.

5. Эгерде кылмыш иши козголгондон кийин кошумча же кайталап жүргүзүлгөн экспертизадан кийин жактоочу же жабырлануучу тарабынан өтүнүч берилсе, анда мындай өтүнүч канааттандырылууга жатат”.

5.3. Тергөөнүн жүрүшүндө гана эмес (КР КЖПКнин 167-беренесинин 2-бөлүгү), ошондой эле бир катар тергөө, анын ичинде процессуалдык аракеттерди жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн караган тергөөгө чейинки текшерүүдө да

маалыматтарды ачыкка чыгарбоого жол берилбестигин камсыз кылуу талап кылынгандыгын негиздүү деп эсептейбиз.

Ошондуктан, КР КЖПКин *«Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жашыруун маалыматтарын ачыкка чыгарууга жол берилбестик»* деген жаңы **153²-берене** менен толуктоо жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоо талап кылынат:

КР КЖПКнин 153²-беренеси «Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жашыруун маалыматтарын ачыкка чыгарууга жол берилбестик»

“1. Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө алынган маалыматтар ачыкка чыгарылууга жатпайт.

2. Тергөөчү, прокурор күбөгө, жабырлануучуга, экспертке, адиске, котормочуга жана тергөө аракеттерин жүргүзүүдө башка адамдарга тергөө ишин жүргүзүүдө аларга белгилүү болгон жашыруун маалыматтардын ачыкка чыгуусуна жол берилбестиги жөнүндө эскертет.

3. Тергөөчү жана алгачкы текшерүү органдары мыйзам менен корголгон режимде алынган маалыматтардын, анын ичинде КР КЖПКнин 167-беренесине ылайык корголуучу маалыматтардын купуялуулугун тергөөгө, тергөөгө чейинки текшерүүдө жана тергөө учурунда процессуалдык аракеттерди жасоодо катышкан бардык адамдар тарабынан камсыз кылууга милдеттүү. Конфиденциалдуулук көрсөтүлгөн адамдар тарабынан маалыматты ага уруксатсыз кирүүдөн, жок кылуудан, өзгөртүүдөн, бөгөттөөдөн, көчүрүүдөн, берүүдөн, таратуудан, ошондой эле маалыматка карата башка укукка каршы аракеттерден коргоону камсыз кылууга багытталган уюштуруучулук, укуктук жана техникалык чаралар аркылуу сакталат.

4. Эгерде мындай маалыматтар кылмыш-жаза процессуалдык ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруучу адамдар тарабынан ыйгарым укуктуу органдарга, ыйгарым укуктуу органдардын кызмат адамдарына, башка жактарга алардын компетенциясынын чегинде жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурларда берилсе, бул купуялуулуктун бузулушу болуп эсептелбейт”.

5.4. КРнын КЖПКда "Атайын издөө иш-чаралары" жаңы институтун киргизүү үчүн, сотко чейинки өндүрүш баскычында тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында;

5.4.1. КРнын КЖПКдна төмөнкү өзгөртүүлөрдү киргизүүнү негиздүү деп эсептейбиз: 80-беренесин 2-бөлүгүн төмөнкүдөй мазмундагы жаңы 5¹-пункт менен толукталсын: *"Атайын издөө иш-чараларынын протоколдору"*

5.4.2. Толукталсын **КРнын КЖПКнин 90¹ бер.** *“Атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү жолу менен далилдерди чогултууга жол берилиши”*

“1. Далилдерди чогултууга ушул Кодекстин 153²-беренесинде жана "Кыргыз Республикасынын “Ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү жөнүндө” Мыйзамында каралган атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү жолу менен жол берилет.

2. Атайын издөө аракеттерин жүргүзүүдө алынган маалыматтар, эгерде алар алууда ушул Кодексте көрсөтүлгөн далилдерге карата талаптар сакталса, далил болуп саналат.

3. Атайын издөө иш-чараларынын жүрүшүндө алынган протоколдор, аудио жана (же) видео жазуу, сүрөткө тартуу, ошондой эле техникалык каражаттарды колдонуу менен жазылган башка натыйжалар, алынган буюмдар жана документтер же алардын көчүрмөлөрү атайын издөө аракеттеринин натыйжалары сыяктуу эле негиздер боюнча далил катары колдонулат”.

5.4.3. КРнын КЖПКнин 32 -беренеси төмөнкү пункттар менен толукталсын:

- төмөнкүдөй мазмундагы 3¹-пункт менен толукталсын: “Атайын издөө иш-чарасын жүргүзүү жөнүндө өтүнүчтө тергөө сотунун кароосуна берилген маалыматтардын аныктыгына шектенүүлөр болсо, тергөө соту анын мыйзамдуулугун прокурор тарабынан текшерүүнү козгоого укуктуу. Прокурор үч күндүк мөөнөттө тиешелүү текшерүү жүргүзүүгө жана анын жыйынтыгы жөнүндө сотко билдирүүгө милдеттүү”.

- 1 бөлүк төмөнкүдөй мазмундагы 12¹-пункту менен толукталсын: “Жарандардын конституциялык укуктарын жана таламдарын козгогон атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү жөнүндө».

5.4.4. КРнын КЖПКнин “Өзгөчө издөө чаралары” деген жаңы 153³-беренеси каралсын жана ал төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

153³ Жаңы берене киргизилсин: **КР КЖПКси Атайын издөө чаралары**

“1. Тергөөчүнүн жазуу жүзүндөгү буйругу боюнча атайын издөө иш-чаралары:

1. жарандарды сурамжылоо;
2. оперативдүү байкоо;
3. жеке идентификациялоо;
4. ыкчам эксперимент;
5. ыкчам орнотуу;
6. ыкчам текшерүү;
7. техникалык байланыш каналдарынан маалыматты алып салуу
8. сурам жылоо.

2. Атайын издөө иш-чараларын жүргүзүүдө ушул Кодекске ылайык аларды жүзөгө ашыруунун Кыргыз Республикасынын “Ыкчам-иликтөө иши жөнүндө” Мыйзамында жөнгө салынуучу ачыкка чыгарылууга жатпай турган каражаттары жана ыкмалары колдонулат.

3. Ыкчам-иликтөө бөлүмдөрүнүн кызматкерлери маалыматтык системаларды, аудио жана (же) видео жазууларды, фотосүрөттөрдү, ошондой эле башка техникалык, анын ичинде атайын техникалык

каражаттарды пайдалануу менен атайын издөө иш-чараларын уюштурууга жана өткөрүүгө жеке катышуу аркылуу маселелерди чечет.

4. Террордук актыны же диверсия жасоого алып келиши мүмкүн болгон шашылыш учурларда, ошондой эле адамдын турак-жайында кылмыштын куралдары, иш үчүн мааниси бар буюмдар жана документтер болушу мүмкүн деп эсептөөгө жетиштүү негиздер болгондо, тергөөчү, жүйөлүү чечиминин негизинде жана прокурордун билдирүүсү боюнча соттун чечимин албастан эле ыйгарым укуктуу органдарга мындай жайларды карап чыгууну тапшырууга укуктуу”.

5.4.5. Жаңы берене киргизилсин: КР КЖПКси 153⁴ “Атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү үчүн негиздер”

“1. Тергөөгө чейинки текшерүүлөрдүн баскычында атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү үчүн негиз болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Эгерде сотко чейинки өндүрүштү баштоого негиз болсо, тергөөгө чейинки текшерүүдө атайын ыкчам-иликтөө чараларын жүргүзүү жөнүндө тергөөчүнүн, алгачкы текшерүү органынын же прокурордун жазуу жүзүндөгү буйругу.

ушул Кодекстин 9-главасында белгиленген тартипте тергөөчүнүн кылмыш-жаза процессинин катышуучуларына, ошондой эле алардын жакын туугандарына, жубайына карата коопсуздук чараларын колдонуу жөнүндө чечими”.

5.4.6. Жаңы берене киргизилсин: КР КЖПКси 153⁵ Атайын издөө иш-чарасынын жүрүшүн жана жыйынтыгын жазуу

“1. Атайын издөө иш-чарасын жүрүшүн жана натыйжаларын жазуу ушул Кодексте каралган кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүргүзүүнүн жалпы эрежелерине ылайык келүүгө тийиш. Атайын издөө иш-чарасын жүргүзүү техникалык жана башка каражаттарды колдонуу менен жазылышы мүмкүн, анын натыйжалары протоколго чапталган конверттеги маалымат ташыгычта тиркелет.

2. Атайын издөө иш-чарасынын жүрүшүн жана натыйжаларын белгилеген протокол жана башка документтер аны жүргүзүүдө же ал аяктагандан кийин дароо түзүлөт.

Протоколдо белгиленген фактылардын деталдуу баяндалышы, окуянын жүрүшүндө көрүлгөн чаралар алар кабыл алынган тартипте, ошондой эле аларды түзүү учурунда аныкталган олуттуу жагдайлар жазылат. Мындан тышкары, иш-чара учурунда аудио жана (же) видео жазууну, жана сүрөткө тартууну ишке ашыруу, техникалык каражаттарды колдонуу, аларды пайдалануунун шарттары жана ыкмалары, бул каражаттар колдонулган объекттер жөнүндө белги коюлат.

3. Атайын издөө иш-чарасын жүргүзгөн алгачкы текшерүү органынын кызматкерлери ал аяктагандан кийин аны аткарууну тапшырган тергөөчүгө протоколду беришет, ага окуянын жүрүшүндө чогултулган бардык материалдар тиркелет, анын жыйынтыгын көрсөтүү жөнүндө токтом чыгарбастан.

4. Тергөөчү окуяны өткөрүүнүн тартибин, аны колдонуунун негиздеринин жана шарттарынын сакталышын, ошондой эле алар боюнча чечим чыгарылган сотко чейинки өндүрүшкө тиешелүү маалыматтардын болушун кароого милдеттүү.

Ыкчам-иликтөө чараларын жүргүзүүдө тергөөчү адамдын укуктарынын жана эркиндиктеринин ачыктан-ачык бузулгандыгын аныктаган же атайын издөө иш-чарасын жүргүзгөн ыкчам-иликтөө органынын кызматкери тарабынан ага берилген ыйгарым укуктардан ашыкча аракет жасаган учурда, ал өткөрүлгөн иш-чараны жараксыз деп табуу жөнүндө токтом чыгарат, бул жөнүндө чечим кабыл алынгандан кийин 24 сааттан кечиктирбестен прокурорго кабарланат.

5. Эгерде атайын издөө иш-чарасынын натыйжаларында ишти тергөө жана чечүү үчүн маанилүү болгон маалыматтар жок болсо, тергөөчү аны кылмыш ишинин материалдарына киргизбөө жөнүндө чечим кабыл алат.

6. Тергөөчү алгачкы текшерүү органдары тарабынан берилген ыкчам жана кызматтык материалдарда камтылган маалыматтарды жана атайын издөө иш-чараларын жүргүзүү ыкмаларын коргоону камсыз кылууга милдеттүү”.

5.4.7. КР КЖПКнин 153 беренесин жаңы 2¹-пункту менен толуктоону жөндүү деп автор ойлойт: “кылмыш ишин козгоо жөнүндө маселени чечүү үчүн зарыл маалыматтарды алуу үчүн убакытты талап кылган атайын издөө иш-чарасын жүргүзүү зарыл болсо”.

5.4.8. КР КЖПКнин төмөнкүдөй мазмундагы жаңы 93¹-беренеси менен толуктоону максатка ылайыктуу деп автор эсептейт: **«93¹-берене. Процессуалдык эмес маалыматтарды далилдөөдө пайдалануу».**

“1. Ушул Кодексте каралган салттуу, атайын, тергөө жана башка процессуалдык аракеттердин тартибинен тышкары чогултулган (түзүлгөн) материалдык да, идеалдуу маалымат да булактары боло турган кылмыш иши үчүн мааниси бар маалыматтар кылмыш жөнүндө процессуалдык эмес маалыматтар деп таанылат, же тергөөчү, тергөө органы, прокурор тарабынан тергөө жана башка процессуалдык аракеттердин жол-жобосунун алкагында кабыл алынган, бирок процессуалдык документтерде чагылдырылбаган.

2. Далилдөө процессинде мыйзамда белгиленген тартипте алынган ыкчам-иликтөө чараларынын ачык жана жашыруун натыйжаларын ушул Кодексте

белгиленген эрежелер боюнча тергөөчү текшергенден, баалагандан кийин пайдаланууга жол берилет.

3. Далилдөө процессинде процессуалдык эмес маалыматтарды, анын ичинде жеке детективдик, укук коргоо органдарынын административдик ишинин, журналисттик иликтөөлөрдүн натыйжалары далилге айландырылгандан кийин, эгерде бул маалыматтар тиешелүүлүгүнө, аныктыгына талаптарына жооп берсе, аны алуу ыкмасынын ишенимдүүлүгү, атагы, ошондой эле эгерде аны түзүү учурунда ал кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын укуктары жана эркиндиктери бузулбаса, пайдаланууга жол берилет.

4. Процессуалдык эмес маалыматтарды далилдерге айландыруу – процессуалдык эмес маалыматтарды буюм далили же башка документтер катары баалоого жана таанууга багытталган салттуу же атайын тергөө же башка процессуалдык аракеттерди жасоо.

Эскертүү: Салттуу же атайын тергөө же башка процессуалдык аракеттердин жүрүшүндө процессуалдык эмес маалыматтардын ушул беренде белгиленген талаптарга ылайык келүүсүн аныктоо процессуалдык эмес маалыматтарды баалоо болуп саналат.

Процессуалдык эмес маалыматтар ушул берененин 3-бөлүгүндө белгиленген талаптарга жооп берген учурларда, алар буюм далилдери же башка документтер деп табылып, алар жөнүндө токтоп түзүлүп, кылмыш ишинин материалдарына тиркелет”.

Бул берене жеке детективдик (күзөттүк) иштин натыйжаларын, ошондой эле процессуалдык эмес маалыматтардын башка түрлөрүн укуктук жөнгө салуудагы боштуктарды толтурууга багытталган. Сунушталган чаралар кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө атаандаштык принцибин ишке ашырууга көмөктөшөт, ошондой эле кылмыш иши боюнча ар тараптуу жана объективдүү тергөөнүн натыйжалуулугун жогорулатат деген автордун ою.

5.6. Төмөнкү мыйзамдык өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү автор негиздүү деп эсептейт:

5.6.1. КР КЖПКнин "Тергөө маалыматтарын ачыкка чыгарууга жол берилбестиги" 167-беренеси төмөнкүдөй мазмундагы 2¹-пункт менен толуктоо: «Тергөөчү сүйлөшүүлөрдүн натыйжасында алынган фонограмманы бөтөн адамдар угуу жана кайталоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган шарттарда сактоого милдеттүү».

5.6.2. Кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө ачык-айкындуулукту жакшыртуу, ошондой эле жашыруундуулукту камсыз кылуу максатында КР КЖПКнин "Соттук териштирүүнүн ачыктыгы жана жабык соттук териштирүүдө соттук отурумдун залына кирүү тартиби" 291-беренесин толуктоолорду киргизүү тактап айтканда:

- 2-бөлүк төмөнкүдөй мазмун менен толукталсын: «**1¹** кылмыш ишин сотто кароо мамлекеттик купуя сырдын жана же Кыргыз Республикасынын мыйзамы менен корголуучу башка купуя сырдын ачыкка чыгышына алып келиши мүмкүн»;

- 4-бөлүк төмөнкүдөй мазмундагы **4²**-пункт менен толукталсын: «Эгерде тараптар соттолуучуну коргоо же кылмыш ишин кароо үчүн маанилүү болгон жагдайларды белгилөө зарылчылыгына байланыштуу көрсөтмө берип жаткан адам жөнүндө анык маалыматтарды ачыкка чыгаруу жөнүндө жүйөлүү өтүнүч менен кайрылса, анык маалыматтары жашырылган адамдын жазуу жүзүндө берилген макулдугун алгандан кийин гана көрсөтүлгөн маалыматтар менен таанышуу мүмкүнчүлүгү менен сот тараптарга көрсөтмө берүүгө укуктуу. Корголуучу адамдын анын чыныгы маалыматтарын ачыкка чыгарууга макулдугу жок болгон учурда, сот кылмыш ишинин жагдайлары боюнча ушул Кодекстин 80-берененин 4-бөлүгүнүн 3-пунктунун негизинде корголуучу адамдын көрсөтмөлөрү жол берилгис далил катары таанылсын деп табууга укуктуу, ал жөнүндө аныктама же токтом чыгарылат»;

- 4-бөлүк төмөнкүдөй мазмундагы **4³**-пункт менен толукталсын: «Сот аны менен сотко чейинки кызматташуу келишимин түзүүгө байланыштуу кылмыш иши боюнча өзүнчө өндүрүшкө бөлүнгөн күбөгө карата аны сот процессинин башка катышуучуларын көзүнө байкоо жүргүзүүнү болтурбоочу шарттарда суракка алууга укуктуу». (Эскертүү: автор эмгекте колдонуудагы КРнын КЖПКне “Кызматташуу жөнүндө процессуалдык келишим” сыяктуу институтту киргизүү зарылдыгын негиздейбиз, мында күбө корголуучу процесстин катышуучусу катары чыгат).

- Жасалган экстремисттик, террористтик актылардын мүнөзүн, ошондой эле тынчылык, мамлекетке чыккынчылык сыяктуу кылмыштарды кошпогондо, укук коргоо органдары тарабынан кылмыштардын бул категориясын иликтөө жана ачуу үчүн колдонулган ыкмаларды жана каражаттарды эске алуу менен КР КЖПКнин 291 -беренесин жаңы бөлүктөр менен толуктоо негиздүү деп эсептейт, атап айтканда:

«**8¹**. Айыпталуучу соттун отурумуна түздөн-түз катышат. Өзгөчө учурларда кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу максатында КР Кылмыш-жаза кодексинин 252, 253, 254, 255, 256, 257, 264, 265,3 б., 278, 323, 324, 329 беренелеринде каралган кылмыштар боюнча кылмыш иштерин кароодо соттук отурумду жабык өткөрүүгө укуктуу «.

- КР КЖПКнин 291-беренесинин 10 бөлүгү төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: «**10**. Соттун өкүмү ачык сот отурумунда чыгарылат. Кылмыш ишин жабык сот отурумунда кароодо же анын ичинде КР КРнын КЖКнын 252, 253, 254, 255, 256, 257, 264- 265, 278, 323, 324, 329 беренелеринде каралган

кылмыштар боюнча кылмыш ишин кароодо соттун аныктамасынын же буйругунун негизинде өкүмдүн кириш же корутунду бөлүктөрү гана жарыяланышы мүмкүн».

5.7. Кылмыш болгон жерди, алыскы жерлерди же жайды карап чыгуунун ажырагыс бөлүгү болуп санала турган, же ага байланыштуу болгон "документтерди кароо" сыяктуу тергөө кароонун түрү каралбаганы мыйзамдын көйгөйү болуп келет. Алынган документтер мыйзам тарабынан корголуучу маалыматтарды камтышы мүмкүн, ал эми анын ээси тергөөгө чейинки текшерүү баскычында процесстин башка катышуучуларынан соттук көзөмөл менен процессуалдык жактан корголбойт, бул кылмыш-жаза сот өндүрүшүн дайындоо көз карашы боюнча да жол берилгис. Ошондуктан, бул маселени чечүү үчүн мыйзам менен корголуучу купуя сырга субъективдүү укукту камсыз кылуучу тиешелүү кылмыш-жаза процессуалдык каражаттар кабыл алынууга тийиш, атап айтканда: *биринчиден*, мыйзам менен корголгон купуя сырды камтыган буюмдарды жана документтерди кароого жана алып коюуга уруксат алуунун жөнгө салынуучу соттук тартиби; *экинчиден*, тергөөгө чейинки текшерүүлөрдү жүргүзгөн адамдардын мыйзам тарабынан корголуучу купуя сырды түзгөн маалыматтардын жашыруундуулугун камсыздоодон турган милдеттерин караштыруу; *үчүнчүдөн*, мыйзам тарабынан корголуучу купуя сырды түзгөн маалыматтарды камтыган буюмдарды жана документтерди кароонун, ошондой эле аларды алып коюунун тартиби КРнын КЖПКнин ченемдери менен так жөнгө салынууга тийиш, бул мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү талап кылат.

5.8. КРнын КЖПКне "*Документтерди жана буюмдарды кароо*" деген жаңы беренени кабыл алып жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунушталат:

"1. Документтерди жана буюмдарды карап чыгуу кылмыштын изин табуу жана кылмыш иши үчүн мааниси бар башка жагдайларды тактоо максатында жүргүзүлөт.

2. Документтерди жана буюмдарды карап чыгуу кылмыш иши козголгонго чейин, тергөөгө чейинки текшерүүнүн натыйжасында жүргүзүлүшү мүмкүн.

3. Кыргыз Республикасынын "Ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү" Мыйзамын сактоо менен алынган укукка каршы аракеттер жөнүндө иш жүзүндөгү маалыматтар жазылган материалдар документ болуп саналат жана кылмыш иши боюнча далил катары пайдаланылышы мүмкүн

4. Документтерди жана буюмдарды карап чыгуу өз алдынча тергөө аракети катары жүргүзүлүшү же башка тергөө аракеттеринин, атап айтканда окуя болгон жерди кароонун, тинтүүнүн жана алып коюунун ажырагыс бөлүгү болушу мүмкүн.

5. Документтерди карап чыгууда протоколдо төмөнкүлөр көрсөтүлүүгө тийиш: 1) документтин аталышы; 2) кимге, качан, кайда жана ким тарабынан так жана кандай максатта берилгендигин; 3) анын реквизиттери: кол коюу датасы; мөөрдүн жана штамптын басылмалары жөнүндө маалыматтар, кириш жана чыгуучу каттоо маалыматтары; 4) документтин текстинин мазмуну (жагдайга жараша жарым-жартылай же толук); 5) документти даярдоо ыкмасы жана материалдын мүнөздөмөлөрү; 6) документтин сырткы көрүнүшү жана абалы; 7) документ кантип табылган.

6. Зарыл болгон учурда тергөөчү документтин мазмунунда мыйзам менен корголуучу купуя сырды түзгөн маалыматтарды аныктаса, тергөөчү анын жашыруундуулугун камсыз кылууга милдеттүү”.

6. Кызматтык купуя сырдын өзүнчө институтун түзүү үчүн "Кызматтык купуя сырлар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын жаңы Мыйзамын кабыл алуу зарыл, анда кызматтык купуя сырды түзгөн маалыматтарды коргоонун уюштуруу-укуктук механизми каралууга тийиш. Мыйзам долбоорунун төмөнкүдөй мазмундук компоненти сунушталсын: 1) кызматтык сырды түзгөн маалыматтардын категорияларынын тизмесин белгилейт; 2) жетекчилердин мамлекеттик бийлик органдарынын милдеттерин жана ыйгарым укуктарынын чегин аныктоо, ошондой эле компетенциясына кызматтык сырды сактоо режиминде камсыз кылуу кирген кызмат адамдары кирет. Бийликтин ар кандай бутактарынын укуктук статусун жана алардын функционалдык милдеттерин белгилөө мунун негизги критерийи болууга тийиш; 3) расмий жашыруун режимде бардык учурларда жеткиликтүүлүгүн чектөөгө мүмкүн болбогон маалыматтардын бирдиктүү тизмесин түзөт; 4) маалыматты кызматтык сыр режиминде сактоонун мөөнөтүн белгилөөгө; 5) алардан чектөөлөрдү алып салуу максатында мындай маалыматтарды милдеттүү түрдө мезгил-мезгили менен карап чыгуунун тартибин белгилейт; 6) кызматтык купуя сырды коргоонун комплекстүү системасын түзүү; 7) кызматтык сырды сактоо режимин бузгандарга карата колдонулушу мүмкүн болгон жоопкерчилик чараларын караштыруу. Мындан тышкары, кызматтык жашыруун режимди бузгандык үчүн жоопкерчиликти күчөтүү максатында КРнын КЖКнын 46-главасына “Кызматтык сырды түзгөн маалыматтарды мыйзамсыз алуу, жарыялоо жана пайдалануу” үчүн жоопкерчиликти караган өз алдынча 375¹-берене киргизилсин”.

7. Укуктук корголгон купуя сырдын башка түрлөрүн да камтыган мамлекеттик сырга тиешелүү болгон маалымат объектисин кылмыш-жаза укуктук жактан коргоо өзгөчө көңүл бурууну талап кылат, бул төмөнкү факторлор менен түшүндүрүлөт: биринчиден, мамлекеттик сырды түзгөн маалыматтарды, анын ичинде бүтүндөй өзүнчө институт катары, берүү жана пайдалануу процессинде келип чыгуучу укуктук мамилелерди жөнгө салуучу натыйжалуу мамлекеттик-укуктук механизмдин бүгүнкү күнгө чейин иштелип чыкпагандыгы; экинчиден, мамлекеттик маанидеги сырга тиешелүү жана

мамлекеттик сырга байланышпаган маалыматтардын мазмунун дифференциялоонун тизмегинин жетишсиз өнүгүү даражасы жана бүдөмүктүүлүгү; *үчүнчүдөн*, иштелип чыккан механизмдин жоктугу жана алынган маалыматтарды мамлекеттик сырды түзгөн маалыматтардын категориясына колдонуу; *төртүнчүдөн*, мамлекеттик сырга таандык болгон маалыматтарды жүгүртүү менен байланышкан кылмыш-жаза укуктук коргоону камтыган коомдук мамилелердин толук тизмесинин жоктугу; *бешинчиден*, кылмыш-жаза процессинин субъекттерин жана анын башка катышуучуларын маалыматтардын бул категориясына киреуунун так укуктук жөнгө салуу жок; *алтынчыдан*, мамлекеттик сырды түзгөн маалыматтарды коргоону камсыз кылуу үчүн колдонулуучу жана сырдын башка категорияларына карата колдонулган ыкмалардын универсалдуу мүнөзүн колдонуу; *жетинчиден*, мамлекеттик сыр катары аныкталган татаал жана көп кырдуу маалымат объектиси жана аны менен байланышкан укуктук мамилелерди бузууда кылмыш-жаза жоопкерчилиги күнөөлүү адамдын күнөөнүн формасына жана аракетинин мүнөзүнө карабастан келип чыгат; *сегизинчиден*, көрсөтүлгөн маалымат объектинин жүгүртүү чөйрөсүндөгү укук мамилелерин кылмыш-жаза укуктук жактан коргоону жүзөгө ашыруучу түзүмдөрдүн бүтүндөй ар түрдүүлүгүн өзүнчө главага бөлүү.

8. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессинде купуя сырды коргоонун процессуалдык каражаттары: **I**. Этаптары боюнча төмөнкү топторго бөлүнөт: ***биринчи топ*** - сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сырды коргоону камсыз кылуунун кылмыш-жаза процессуалдык каражаттары болуп төмөнкүлөр саналат: **1)** тергөөгө чейинки текшерүүнүн жана тергөөнүн этаптарында маалыматтарды ачыкка чыгарууну чектөө; **2)** кылмыш ишине жактоочу же өкүл катары катышып жаткан адамдардын мамлекеттик купуя сырды ачыкка чыгаруусуна жол берилбестигин камсыз кылуунун өзгөчө тартиби; **3)** тергелип жаткан кылмыш иши боюнча маалыматтарды, анын ичинде мамлекеттик жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен корголуучу башка купуя сырларды коргоону камсыз кылуу зарылчылыгын жөнгө салуучу жалпы жоболорду белгилеген ченемдер; **4)** адамдын жеке жашоосунун жагдайларын, анын үй-бүлөлүк купуя сырларын, ошондой эле үчүнчү жактардын жеке жашоосун ачыкка чыгарууга жол бербөө максатында сотко чейинки өндүрүш тарабынан башка процессуалдык аракеттерди жүргүзүүнүн өзгөчө тартибин камсыз кылуучу чаралар; **5)** мыйзамдарда белгиленген адамдардын белгилүү бир категориясынын маалыматтары жөнүндө маалыматтарды алуу мүмкүнчүлүгүн болтурбоо үчүн шарттарды караган ченемдер. ***Экинчи топ*** - соттук териштирүү баскычында: **1)** соттук териштирүүнү жабык өткөрүү жөнүндө иштерди жөнгө салуучу жоболор (КР КЖПКнин 291-беренесинин 2-бөлүгү); **2)** мыйзамдарга ылайык купуя сырды

сактоого тийиш болгон маалыматтардын таркатылышына жол бербөө үчүн жабык соттук териштирүүнү өткөрүүнүн тартибин жөнгө салуу (КР КЖПКнин 29-беренесинин 3, 4, 7-9-бөлүктөрү); 3) процесстин башка катышуучулары тарабынан күбөнү сот тарабынан "псевдоним" аркылуу суракка алуу; 4) ишке катышуучу адамдарга жана алардын өкүлдөрүнө соттун жабык жыйналышынын аудио-видео жазуусу жана кыскача протоколу менен таанышуу мүмкүнчүлүгүн берүү (КР КЖПКнин 310-беренесинин 5-бөлүгү); 5) сот арачыларынын жыйналышынын жашыруундугун сактоо (КР КЖПКнин 384-беренеси). Ошол эле учурда жабык соттук териштирүүнү өткөрүүнүн каралган тартиби маалыматтын жашыруун сакталышын жетиштүү деңгээлде камсыздай албайт деп эсептейбиз. *Биринчиден*, маалыматтарды жана мыйзам менен корголуучу башка купуя сырды ачыкка чыгарбоо жөнүндө кол коюу кылмыш жаза процессинин катышуучуларынын да, жыйналышка катышкан башка адамдардан да (катчылардан, соттордун жардамчыларынан, эксперттерден ж.б.) алынбайт. *Экинчиден*, айыпкер жөнүндө да, үчүнчү жактардын сырына таасир этүүчү купуя маалыматтарды да ачыкка чыгарган учурда келип чыгышы мүмкүн болгон кесепеттер мыйзам менен жөнгө салынбайт. **II.** Мыйзам менен корголуучу купуя сырды берүүгө басым жасоонун негизинде: *биринчи топ* - кылмыш ишин тергөө учурунда мыйзам менен корголгон жашыруун маалыматтарды алуунун кепилдиги болуп саналат; *экинчи топ* - мыйзам менен корголгон маалыматтардын сыртка чыгышына жол бербөөгө багытталган ченемдер.

9. Күбөнүн жана жабырлануучунун инсандыгы жөнүндө маалыматтардын купуялуулугуна иш боюнча учурдагы тергөө кырдаалына таянуу менен жол бериле тургандыгы, мында псевдоним менен күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү төмөнкүдөй учурларда чектелиши керектиги негизделет: 1) адам жөнүндө маалымат мыйзамсыз жосун жасалганга чейин белгилүү болгон (мисалы, жабырлануучуну уурдоо); 2) айыпталуучу менен күбө бир топтун мүчөлөрү болгон учурда, б.а. кылмыш тааныштардын чөйрөсүндө жасалган; 3) эгерде адамды айыпталуучу катары тартуу жөнүндө чечимде псевдонимди колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган жагдайлардын бар экендиги жөнүндө көрсөтүү зарыл болсо (мисалы, корголуучу адамдын дареги); 4) кылмыш иши анын чечими жокко чыгарылгандан кийин козголууга тийиш болгон учурларда; 5) адам өзүнүн аты менен текшерүүнү, контролдук сатып алууларды жүргүзүүгө катышкан, анын натыйжасында кылмыш иши козголгон учурда; 6) эгерде шектүү күбө катышкан тергөөгө чейинки текшерүүнүн процессуалдык документтери менен мурда өзүнүн аты-жөнү менен таанышса; 7) эгерде күбө ага коопсуздук чараларын колдонууга макул болбосо.

10. КРнын КЖПКнин 170-беренесинин 10-бөлүгүндө каралган коопсуздук чараларын колдонууга негиз катары, төмөндөгүлөр себеп болушу мүмкүн деп

эсептейбиз: *биринчиден*, жабырлануучунун жана күбөнүн, ошондой эле алардын өкүлдөрүнүн коопсуздук чарасын колдонуу жөнүндө арызы, өтүнүчтөрү; *экинчиден*, кылмыш-жаза процессинин бул катышуучуларынын өтүнүчүн камтыган салттуу жана АТА протоколдору; *үчүнчүдөн*, тергөөгө чейинки текшерүү баскычтарында биз сунуш кылган атайын тергөө иш-чараларынын натыйжалары; *төртүнчүдөн*, тергөөчүнүн же прокурордун көрсөтмөсү боюнча кылмыш иши боюнча өндүрүштү жүргүзгөн тергөө органынын отчету; *бешинчиден*, кылмыш ишинин материалдарын изилдөөнүн натыйжалары иш боюнча шектүүнүн же айыпталуучунун криминологиялык портретине тиешелүү болсо; *алтынчыдан*, коркунучтун бар экендиги же анын мүмкүндүгү жөнүндө башка булактардан алынган маалыматка негизделген.

11. Тергөө стадиясында кошумча процессуалдык актыларды киргизүү зарылдыгы негизделет, атап айтканда: **1)** Жабырлануучунун инсандыгы жөнүндө маалыматтардын купуялуулугу жөнүндө тергөөчүнүн токтомунун мааниси биринчи кезекте төмөнкүлөрдө болот: *биринчиден*, мындай чечим тергөө органдары тарабынан кабыл алынган процессуалдык жол-жоболоштурулган чечим болуп саналат; *экинчиден*, ал далилдердин жол берилиши менен анын байланышын чагылдырат, анткени мындай документ, эгерде ал алып жүрүүчүсү белгилүү болгон маалыматтарды камтыса, далилдөөчү мааниге ээ болот; *үчүнчүдөн*, бул процессуалдык документ менен тааныш болгон тараптын даттануу мүмкүнчүлүгүн көрсөтөт; *төртүнчүдөн*, мамлекет тарабынан коргоого алынган адам жөнүндө маалыматтарды камтыбаган салттуу тергөө аракеттеринин анонимдүү протоколдорун жана башка процессуалдык документтерди маңызы боюнча аныктайт. Ошол эле учурда, мындай документти талдоо, бир жагынан, ал кабыл алынган шарттарды көрсөтүү менен, ал эми экинчи жагынан, анын пайда болушуна чакырган психологиялык жана социологиялык маалыматтар позициясынан жүргүзүлүүгө тийиш. **2)** Тергөөчүнүн күбөнүн жана псевдоним менен жабырлануучунун инсандыгын көрсөтпөстөн, кылмыш ишинин материалдарына чапталган конвертти тиркөө жөнүндө токтомдун чыгышы, анткени ал кийинкилерге мумкундук берет: а) псевдоним менен адамдын кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө катышкандыгы жөнүндө жактоочуга билдирүүгө; б) тергелип жаткан кылмыш ишинин материалдары менен таанышууда адамдын коргонуу укугун сактоого; в) маалыматтары мамлекеттик сырды түзгөн, демек, мындай материалдарга карата купуялуулук режимин белгилөөнү талап кылган адамдарга тиешелүү материалдарды сактоонун өзгөчө тартибин процессуалдык тартипте иштеп чыгууга. **3)** Прокурор тарабынан санкцияланган баш коргоо чарасын жокко чыгаруу жөнүндө чечимди камсыз кылуу, ал сотко чейинки өндүрүш баскычтарында прокурордун өзгөчө статусу менен түшүндүрүлөт, ошондой эле жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу зарылчылыгы

менен түшүндүрүлөт. Мында мындай адамга анын чечимге даттануу укугун түшүндүрүү чечимдин милдеттүү реквизити болууга тийиш.

12. Анын негизинде далилдерди түзүү үчүн процессуалдык эмес маалыматтарга карата негизги талаптар төмөнкүлөр экендиги негизделет: *биринчиден*, процедуралык эмес маалыматтарга карата талаптарды дифференциялоо зарыл: а) ыкчам-издоо иш-чараларынын натыйжаларына, б) процедуралык эмес маалыматтардын башка түрлөрүнө. *Экинчиден*, ыкчам-издоо иш-чараларынын натыйжалары - процессуалдык эмес маалыматтын өзгөчө түрү катары төмөнкү шарттарды сактоо менен далилдөө процессинде колдонулушу мүмкүн: а) эгерде буюм же документ "Ыкчам-издоо иши жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын ченемдерине ылайык ыкчам-издоо иши учурунда алынган болсо; б) эгерде берилген документ же буюм КРнын КЖПКнин талаптарын сактоо менен кылмыш ишине тиркелсе; в) тергөөгө чейинки текшерүүнүн алкагында жүргүзүлгөн атайын издөө иш-чараларынын жүрүшүндө алынган маалыматтар тергөөчү же прокурор тарабынан текшерилүүгө жана баалоого жатат. *Үчүнчүдөн*, башка процессуалдык эмес маалыматтар кылмыш иши боюнча төмөнкү талаптарды сактоо менен кайра өзгөртүлүшү керек: а) анын ишенимдүүлүгүн аныктоо үчүн объективдүү маалыматтын булагын аныктоодо; б) далилденүүчү жагдайлар жөнүндө белгилерди белгилөөнүн негизинде процессуалдык эмес маалыматтардын актуалдуулугун аныктоо; в) жарандардын укуктарын жана кызыкчылыктарын бузбай турган маалыматтарды алуунун жолдорун белгилөөнүн потенциалдуу мүмкүнчүлүгүнүн болушу; ошондой эле бул маалыматтардын негизинде түзүлгөн далилдердин жол берилишине карата критерийлерге жооп берүү. *Төртүнчүдөн*, документти алуунун булагы жана ыкмасы белгисиз, ошондой эле ал алып жүргөн маалыматтын аныктыгын баалоо үчүн мааниси болбогон учурларда процессуалдык эмес маалыматтар далилдерге айландырылат. *Бешинчиден*, жеке детективдик иштин жана журналисттик иликтөөнүн натыйжалары, эгерде буюмдар жана документтер КРнын КЖПКнин бекитилген белгилүү эрежелерге ылайык чогултулса, далилдерге айланышы мүмкүн. Башкача айтканда, бул учурда процессуалдык эмес маалыматтардын белгиленген кылмыш-жаза процессуалдык талаптарга шайкештигин текшерүү жана баалоодон кийин далилдерге айландырылышын аныктоо талап кылынат. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасын КЖП кодексинин жоболоруна өзгөртүүлөрдү киргизүү, тактап айтканда, "Процессуалдык эмес маалыматтарды далилдоодо пайдалануу".

13. Процессуалдык эмес маалыматтын мүнөздүү белгилери болуп төмөнкүлөр саналат: *биринчиден*, мындай маалыматтын булактары болуп тергелип жаткан мыйзамсыз аракетке тиешелүү маалыматты камтыган материалдык да, ойдон чыгарылган маалымат каражаттары да болушу мүмкүн;

экинчиси - процессуалдык эмес маалымат - тергөө жүрүп жаткан кылмыш жосуну жөнүндө далилдерге же каттоо маалыматына айландыруу мүмкүн болбогон же кандайдыр бир жагдайлардан улам сотко чейинки өндүрүштүн белгилүү бир баскычтарында кайра өзгөртүлүшү мүмкүн эмес болгон ар кандай маалымат (мисалы, күбөнүн же күбөнүн сурак протоколуна жазылганга чейин мыйзам менен корголуучу сырды түзгөн маалыматтары) же күбө өз билиминин булагын көрсөтө албаса; *үчүнчүдөн*, процессуалдык эмес маалыматтарга КРнын КЖПКнин белгиленген тартипте алынган процессуалдык документтер, буюм далилдери кирбейт; *төртүнчүдөн*, документсиз процессуалдык эмес маалыматтар салттуу жана атайын тергөө жана башка процессуалдык аракеттерди жасоодо алынышы мүмкүн, алар сотко чейинки өндүрүш баскычтарында башка тергөө жана башка процессуалдык аракеттерди жасоо жөнүндө чечим кабыл алуу үчүн башкы негиз катары пайдаланылышы мүмкүн; *бешинчиден*, процессуалдык эмес маалыматтын булактарын аныктоо ыкмалары тергелип жаткан кылмыштын түрүнө жараша болот; *алтынчы* - процессуалдык эмес маалыматтар тергөө же башка процессуалдык аракеттерди жасоонун тактикасын түзүү, ишти далилдөөдө алынган натыйжаларды пайдалануу үчүн жетектөөчү маалымат катары пайдаланылышы мүмкүн.

14. Мыйзам чыгаруучунун КР жаңы КЖПКнен “Кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу” сыяктуу институтту алып салуу жөнүндө чечими негизсиз деп эсептелинет. Анткени мынадай келишим бир катар кылмыштарга, өзгөчө оор кылмыштарга, анын ичинде уюшкан мүнөздөгү кылмыштарга, анын ичинде трансулуттук кылмыштарга күбө болгон адамдар менен да түзүлүшү мүмкүн, алар өзү кылмыштуу түзүлүштүн мүчөсү болушу мүмкүн. Биздин оюбузча, мыйзам чыгаруучуга да, КР КЖПКнин долбоорун иштеп чыгуу боюнча жумушчу топтун мүчөсүнө да акыркы саясий окуялардан кийин каралып жаткан коррупциялык мүнөздөгү резонанстуу кылмыштар таасир эткен, тактап айтканда, коррупциялык кылмыштарга катышкан адамдарды кылмыш-жаза жоопкерчилигинен чечүүгө жана бошотуу ыкмалары. Сотко чейинки кызматташуу келишиминин түзүлүшүнө байланыштуу өзүнчө өндүрүшкө бөлүнгөн күбө башка адамдар тарабынан визуалдык байкоо жүргүзүүнү болтурбаган шарттарда суракка алууга укуктуу деп эсептейбиз, бул сот аныктама же чечим чыгарат. Азыркы маалда, каралып жаткан негиздер мамлекеттик укук коргоо жана сот органдары тарабынан кылмыш иштери жөнүндө кабарлаган же тергөө, прокуратура органдары менен башка жол менен кызматташкан адамдарды, ошондой эле күбөлөрдү натыйжалуу жана тийиштүү коргоону камсыз кылуу үчүн зарыл болгон чараларды колдонуусун камтууга тийиш. Бул чараларга, атап айтканда, бул адамдардын инсандыгына жана турган жерине тиешелүү маалыматтарды ачыкка чыгарууга чектөөлөрдү белгилөө, ошондой эле күбөлөргө жана эксперттерге алардын коопсуздугун

камсыз кылуучу түрдө көрсөтмө берүүгө мүмкүндүк берүүчү далилдөө эрежелери кирет, мисалы, адамдардын суралып жаткан адам менен соттук жолугушуусуна катышкандардын ортосундагы визуалдык байланыш жок болгон учурда. Мындан тышкары, оор жана өзгөчө оор кылмыштар, анын ичинде терроризм, экстремизм сыяктуу кылмыштар үчүн экстремисттик коомчулуктун бардык чынжырынын бетин ачуу үчүн алардын айрым мүчөлөрү менен унчукпай келишим түзүү сыяктуу иш ыкмалары эң натыйжалуу болуп саналат.

15. Купуя сырдын төмөнкүдөй классификациясы сунушталат: **I) биринчи деңгээл** - укуктук жөнгө салуу предмети боюнча жалпы (Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын тармактары боюнча): 1) конституциялык, 2) кылмыш-жаза, 3) кылмыш-жаза процессуалдык жана ага байланыштуу корголуучу, купуя сырлар (жарандык), 4) эмгек (кызматтык сыр). 5) Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен корголуучу купуя сырдын башка тармактык түрлөрүнө; **II) экинчи деңгээл** - мурастык критерийлердин негизинде (купуя сырдын бардык түрлөрүн камтыйт): 1) баштапкы (купуя сырдын ээси купуя сырдын субъектиси болуп саналат, кирүүгө чектөө режимин белгилөөгө ыйгарым укуктуу); 2) туундулар (адам өзүнө ишенип берилген маалыматты коргоонун тийиштүү режимин белгилөөгө милдеттүү) чөйрөсүнүн критерийлери боюнча эки түрчөгө дифференциациялоо: процессуалдык купуя сырлар; башка туунду купуя сырлар; **III) үчүнчү деңгээл** – купуя сырга укугу бар субъекттерге (купуя сырды кармоочуларга) жараша: 1) мамлекеттик сыр; 2) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ишканалардын жана мекемелердин кызматкерлери; 3) жеке жактар (жеке жана үй-бүлөлүк купуя сырлар, жеке жашоонун купуя сырлары); 4) юридикалык жактар (купуя сырды түзгөн маалыматтарга расмий мүмкүнчүлүгү бар мамлекеттик органдардын кызматкерлери); 5) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ишканалардын жана мекемелердин кызматкерлерине, ошондой эле жеке жактарга (айрым кесиптеги адамдарга ишенилген); **IV) төртүнчү деңгээл** – купуя сырдын ар кандай түрлөрүн классификациялоо предмети үчүн негиз болгон маалыматтардын мазмунунун жана мүнөзүнүн жалпылыгына негизделет: 1) мамлекеттик коопсуздукту жана Кыргыз Республикасынын коомдун жана мамлекетинин улуттук кызыкчылыктарын; 2) бул учурда алынган, жеткиликтүүлүгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен чектелген купуя маалыматтын сакталышын камсыз кылууну талап кылган кесиптик иштин өзгөчөлүгү; 3) адамдын ишенип берилген жеке купуя сырынын сакталышы милдеттүү талап болуп саналган кесиптердин белгилүү бир категориясынын ишинин өзгөчөлүгү (мисалы, адвокат, медициналык, нотариус ж.б.); 4) өндүрүштүк купуя сырлар (мисалы, коммерциялык купуя сырлар) сакталууга тийиш болгон субъекттердин ишинин өзгөчөлүгү; 5) ишеним берүүчүнүн жеке купуя сырын сактоону талап кылган айрым диний конфессиялардын ишинин өзгөчөлүктөрү; **V) бешинчи деңгээл** - сыр институтуна тиешелүү маалыматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүнө жараша: 1) кийлигишүүгө

абсолюттук тыюу салуу режимине дуушар болгон купуя сырлар (мисалы, донордук купуя сыр); 2) мыйзамдардын деңгээлинде жеткиликтүүлүктүн чектелген режими белгиленген (үчүнчү жактарга маалымат берүү тартиби белгиленген); 3) жеке коргоо режими бар купуя сырлар (аны коргоо атайын жол-жоболорду жүргүзүүнү талап кылбайт); **VI) алтынчы деңгээл** - маалымат берүүнүн тартибине жараша: 1) эркин таратылган; 2) Кыргыз Республикасынын аймагында тыюу салынган же чектелген маалыматтарды жайылтуу; 3) адамдарга алардын макулдашуусуна жана алардын ортосундагы мамилелерге ылайык берилсе; 4) Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларына ылайык берилүүгө жана бөлүштүрүлүүгө тийиш; **IV) жетинчи деңгээл** - коомдук мамилелердин мүнөзүнө жараша: 1) адамдын конституциялык укуктарын камсыз кылуу боюнча талаптардан келип чыккан купуя сыр; 2) өлкөнүн мамлекеттик коопсуздугун камсыз кылууга түздөн-түз байланышкан купуя сыр; 3) мамлекеттик кызматтын кызыкчылыктарынан келип чыккан купуя сыр; 4) үй-бүлөлүк турмуштун кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылууга байланышкан купуя сыр; 5) ишкердик иштин кызыкчылыктарын камсыз кылууга байланышкан купуя сыр; 6) кылмыш иши боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө тиешелүү купуя сыр.

16. Төмөнкү негиздер боюнча Кыргыз Республикасынын кылмыш жаза сот өндүрүшү чөйрөсүндө купуя сырды өзүнчө спецификалык дифференциациялоо сунушталат: **I)** Кыргыз Республикасында кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн стадияларында колдонулган критерийлердин мүнөздөмөлөрүнө таянуу менен: 1) сотко чейинки өндүрүш стадиясында камсыз кылынууга тийиш болгон купуя сыр; 2) кылмыш иши боюнча сотко чейинки өндүрүштүн кызыкчылыктарына байланышкан купуя сыр; 3) кылмыш иши боюнча сот адилеттигин нормалдуу жүзөгө ашырууну камсыз кылууга байланышкан купуя сыр; **II)** КР КЖПКнин мазмунуна ылайык сырдын төмөнкүдөй түрлөрүн бөлүп көрсөтүү керек: 1) мамлекеттик купуя сыр, 2) тергөө купуя сыры, 3) кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын коопсуздук купуя сыры; 4) жеке турмуштун купуя сыры; 5) күбөнүн купуя сыры (иммунитети), 6) сот арачыларынын купуя сыры, 7) адвокаттын купуя сыры, 8) соттордун жыйналышынын купуя сыры; 9) ыкчам-иликтөө ишиндеги купуя сыр; 10) кылмыш-жаза процессинин катышуучулары жөнүндө маалыматтардын купуя сыры, 11) териштирилип жаткан кылмыш иши боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен корголуучу башка купуя сыр; **III)** Купуя сырдын режимин белгилөөчү субъекти боюнча: 1) тергөө органдары тергелип жаткан иш боюнча процессуалдык аракеттерди жүргүзүп жаткан адамга; 2) иш боюнча кылмыш-жаза процессуалдык иш-аракетти жүзөгө ашыруучу адам; 3) кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө кылмыш-жаза процессуалдык мамилелерге катышкан башка адамдар; 4) ыкчам – издөө ишин жүзөгө ашыруучу органдар менен жашыруун негизде кызматташкан адамдар; **IV)** купуя сырдын кызыкчылыктарын коргоо критерийлерине ылайык: 1) коомдук (мамлекеттик) кызыкчылыкты

чагылдырган купуя сырлар; 2) жеке кызыкчылыкты чагылдырган купуя сырлар; 3) аралаш купуя сырлар; V) Жеткиликтүүлүгү чектелген маалыматты соттук коргоо ыкмасы боюнча: 1) маалыматка болгон укукту таануу жана бузулган укукту калыбына келтирүү жолу менен; 2) мамлекеттик органдын укуктук актысын жараксыз деп табуу менен; 3) маалыматка болгон укуктарды бузган аракеттерге бөгөт коюу жолу менен; 4) зыяндын ордун толтуруу жөнүндө соттун чечимин чыгаруу; 5) маалыматтын сырын сактоо боюнча милдеттенмени бузган тарап ал боюнча айыпты өндүрүү келишимин бузган учурда; 6) күнөөлүүлөрдү кылмыш жоопкерчилигине тартуу (кылмыш мыйзамында каралган учурларда).

Изилдөөчүнүн жеке салымы жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөр, диссертациянын негизги корутундулары жана жоболору автор тарабынан алынган.

Изилдөө жыйынтыктарынын апробациялары. Изилдөөнүн жыйынтыктары Ош мамлекеттик юридикалык институтунун студенттери үчүн диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралган бөлүмдөрдө кылмыш-жаза укугу, кылмыш-жаза процесси, криминалистика, криминология, ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү курстарын окутууда окуу процессинде пайдаланылды, жана ишке киргизүү актысы менен тастыкталды. Коргоого коюлган негизги жоболор илимий иш-чараларда автор тарабынан берилген докладдарда чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Негизги жоболор жана корутундулар жарыяланды. Автордун 23 илимий макаласы КР УАК тарабынан сунушталган рецензияланган, мезгилдүү басылмаларда жана чет элдик илимий басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү иштин максаты, милдеттери жана мүнөзү менен шартталат. Диссертациянын түзүмү төмөнкүлөрдү камтыйт: киришүү, төрт баптан, анын ичинде 11 бөлүм, корутунду, колдонулган булактардын тизмеси жана тиркемелер.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугун, диссертациянын темасынын негизги илимий иштер жана ири илимий программалар (долбоорлор) менен байланышын ачып берет; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; жактоого чыгарыла турган диссертациянын негизги жоболору; изилдөөчүнүн жеке салымы; изилдөө жыйынтыктарынын апробациялары; диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу; диссертациянын түзүмү жана көлөмү .

“Кыргыз Республикасынын мыйзамы боюнча купуя сыр институтун укуктук жөнгө салуунун маңызы жана концептуалдык негиздери” деген

биринчи бап үч бөлүмдү камтыйт, *биринчи бөлүм*: “Купуя сырдын маңызын жана анын өзгөчөлүктөрүн теоретико-укуктук талдоосу”, *экинчи бөлүм*: “Мыйзам менен корголуучу купуя сырларды дифференциациялоо көйгөйлөрү”, *үчүнчү бөлүм*: “Купуя сырды бузган кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш-жаза укуктук механизми”

Купуя сыр институтунун маңызын аныктоону өркүндөтүү көйгөйлөрүн изилдөө буга чейин орус окумуштууларынын көңүлүн буруп келген, алардын арасында А.И. Алексенцев (1999), А.М. Багмет (2014), Б.Т. Безлепкин (2004; 2008), Р.С. Белкин (1998; 2001; 2005), В.П. Божьев (1997; 2003), А.Д. Бойков (1978), Д.П. Ватман (1977), А.Ю. Викулин (1998; 2014), А.Н. Волчанская (2014), Л.Д. Гаухман (1998), О.В. Гладышева (2012), Д.Ю. Гончаров (2015), А.П. Гуляев (1981), М.Е. Гущев (2015), В.Г. Даев (1992), З.З. Зинатуллин (1985), Р.Б. Иванченко (2003), О.У. Калабаев (2005), Л.Р. Клебанов (2003), Л.О. Красавчикова (1983), А.В. Кудрявцева (2003), И.В. Кутазова (2011), Э.Ф. Куцова (1973), В.Н. Лопатин (1999), П.А. Лупинская (1976), В.А. Мазуров (2003), С.В. Максимов (1998), Т.Н. Москалькова (1996), Н.С. Малеин (1981), М.Н. Малеина (1991), М.А. Новикова (2009), О.М. Олейник (1997), Н.Е. Павлов (1982), И.Л. Петрухин (1981; 1989), И.Д. Перлов (1967), М.В. Пермяков (2006), А.В. Семенцов (2006), В.И. Смирнов (2000), И. В. Смолькова, (1998), А.Б. Соловьев (2002), М.С. Строгович (1968), А.А. Сумин (1999), М. Ю. Терехов (2010), И.Б. Ткачук (1999), А.А. Фатьянов (1999), А.А. Фомин (2005), О.В. Харченко (2009), О.В. Хитрова (1998), А.Г. Шаваев (1998) жана башкалар.

Изилдөөнүн жалпы теориялык негизин мамлекет жана укук теориясы, конституциялык, административдик, кылмыш-жаза, жарандык, кылмыш-жаза процессуалдык жана жарандык процессуалдык укуктар боюнча ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери түздү: А.А. Арабаевтин (2014), Ч.А. Арабаевтин (2008), Б.И. Борубашовтун (2008), А.Б. Венгеровтун (2009), К. Азиздин (2010), У.С. Джекебаевдин (2008), А.М. Джоробекованын (2008; 2011; 2014), К.К. Керезбековтун (2008), С.К. Кожоналиевдин (2000), О.М. Кобабаевдин (2009), К.Ш. Курмановтун (2003), З.К. Курмановтун (2019), М.К. Казакбаевтин (2011), Г.А. Мукамбаеванын (2003), Ч. Омурканованын (2019), К.М. Осмоналиевтин (1997), Г.С. Сапаргалиевтин (1995), С.С. Сатыбековтун (1992), А.Ж. Саянованын (1999), С.С. Сартаевтин (2000), Ж.А. Сманбаеванын (2001), К.С. Соронкулованын (2008), Л.Ч. Сыдыкованын (2010), А.Ш. Шаршеналиевтин (2001) жана башкалардын.

Маалыматтык коопсуздук жана маалыматты коргоо маселелери боюнча А.Б. Антопольскийдин (2019; 2020), П.И. Асыевтын (2017), И.Л. Бачилонун (2016), В.А. Копыловтун (2014; 2018), В.Н. Лопатиндин (2018), Г.Г. Почепцовдун (2017), Ю.Г. Просвирниндин (2015), С.И. Суслованын (2017) эмгектери колдонулган. И.В.Смолкованын (1998) фундаменталдык изилдөөсү өзгөчө

көңүл бурууга татыктуу [Смолькова И.В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе: [Текст] Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Смолькова И.В. - Иркутск, 1998. - 404 б.].

Мамлекеттик купуя сыр О.В.Харченконун (2009), М.Ю.Тереховдун (2010) эмгектеринде изилденген. Сотко чейинки өндүрүштүн купуя сырын А.Е.Маслов (2001), М.А.Новикова (2009), И.В.Кутазова (2011) изилдешкен. Жеке жашоонун сырын О.У.Калабаев (2005) чагылдырган.

Хронологиялык позициясынан да, каралып жаткан проблемалардын коз карашынан да С. Еримбетовтун эмгеги заманбап болуп саналат (2017-ж.), анда постсоветтик мейкиндикте маалыматтык коопсуздукту конституциялык-укуктук камсыздоо көйгөйлөрүн талдап, анын ченемдик укуктук базасын өркүндөтүүнүн артыкчылыктуу багыттарын аныктоого аракет кылат.

Кылмыш-жаза укуктук адабияттарда купуя сырдын айрым түрлөрү, же алардын элементтери илимий изилдөөнүн объектисине айланганы менен, ажырагыс юридикалык кубулуш катары купуя сыр маселеси практикалык жактан изилдене элек.

Кыргызстандын юридикалык адабиятында купуя сыр институтунун теориялык маселелери боюнча ири монографиялык изилдөөлөр болгон эмес, бирок каралып жаткан проблема колдо болгон практикалык материалдарды системалуу талдоо жана жалпылоону талап кылат.

Изилденип жаткан маселелерге түздөн-түз байланыштуу болгон илимий иштердин ичинен төмөнкү эмгектер кызыгууну туудурат: И.В. Смолкованын (1998); С.В. Кузьминдин (2000); В.А. Мазуровтун (2001); А.А. Рожновтун (2002); И.А. Юрченконун (2003); И.В. Бондарьдын (2004); Н.А. Потаповтун (2010); С.М. Паршиндин (2006); С.Н. Меркулованын (2007); М.С. Колосовичтин (2019); В.Е. Евсеенконун (2016); Р.И. Оконенконун (2016); А. А. Тимошенконун (2006); Р. Н.Белинскийдин (2008).

Жеке турмуштун сырларын коргоо көйгөйлөрү автор тарабынан Л.Ю. Казанцевдин (2004), Н.Г. Лопухиндин (2000), В.П. Иванскийдин (1999), Т.Н. Москальковтун (1996) жана башкалар тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде каралган. Каралып жаткан көйгөйлөр боюнча биздин ишибизге эң жакын төмөнкү диссертациялар: Л.Ф. Татаринованын (2010) эмгегинде адамдын жеке жашоосунун сырларын коргоону укуктук камсыздоонун көйгөйлүү маселелери каралган [Татаринова, Л.Ф. Конституционно–правовое обеспечение права человека на неприкосновенность частной жизни: [Текст] Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08.– Бишкек, 2010. – 193 б.]. А.Р. Шегебаева (2016) кылмыш-жаза мыйзамдарын андан ары өркүндөтүү боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу менен Казакстан Республикасынын кылмыш-укуктук саясатында жеке кол тийбестикке укукту камсыз кылуу көйгөйлөрүн карайт [Шегебаева, А.Р. Обеспечение права на неприкосновенность частной жизни в уголовно–

правовой политике Казахстана: [Текст] Дис. ... д-ра философии (PhD) по направлению «Правоохранительная деятельность». – Караганда, 2017. – 187 б.]. Р.К. Курумбаев (2018) кол тийбестик институтун объектилер боюнча классификациялоодо өзгөчөлөнүп күбөнүн көрсөтмөлөрү турат: атап айтканда, же көрсөтмө берүүдөн баш тартуу укугу (мисалы, жакын туугандардын күбөлүк иммунитетти), же аларды катуу сакталган шарттарда гана беруу милдети дейт. Мисалы, шарттар мамлекеттик, нотариалдык, банктык, медициналык жана башка сырларды түзгөн маалыматтарга карата да деталдуу көрсөтүлгөн [Курумбаев, Р.К. Институт неприкосновенности: вопросы теории: [Текст] Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02 – Ош, 2018. – 200 б.]. Н.О. Пак (2011 г.) субъективдүү жарандык укук катары жеке жашоого болгон укуктун түзүлүшүнө, ишке ашырылышына жана корголушуна комплекстүү монографиялык талдоо жүргүзгөн [Пак, Н.О. Право на неприкосновенность частной жизни по законодательству Кыргызской Республики (гражданско–правовой аспект): [Текст] Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 – Бишкек, 2011. – 165 б.]. С.К. Жетписов (2018), мында автор Казакстан Республикасынын мисалында купуя сыр институтунун коопсуздугун камсыз кылуунун теориялык негиздерин жана кылмыш-укуктук механизмдерин карайт [Жетписов, С.К. Теоретические основы и уголовно-правовые механизмы обеспечения безопасности института тайны: [Текст] автореф. дис. ... д-ра. юр. наук: 12.00.08 – Бишкек, 2018. – 41 б.].

Профессионалдык сырды коргоо маселелери боюнча Д.П. Ватман (1997), М.Ю. Барщевский (2007), З.Ф. Гайнуллина (1998), А.Ф. Жигалов (2000), З.З. Зинатуллин (1993), М.Ю. Костенко (2003), Л.О. Красавчикова (1983), С.В. Кузьмин (2000), И.И. Кучеров (2003), А.М. Ларин (1970), В.А. Мазуров (2001), И.Л. Петрухин (1989), А.А. Рожнов (2002), Ю.И. Стецовский (1988), М.С. Строгович (1955), С.И. Суслова (2003), А.В. Торшин (2001), И.Г. Чумарин (2001) аттуу окумуштуулардын эмгектери колдонулган.

Мамлекеттик купуя сыр маселелерин чечүүдө А.Л. Балыбердиндин (2002), Д.И. Бедняковтун (1991), М.А. Вустун (2000), Ю.М. Нырковтун (1996), А.А. Федоровтун (2002) эмгектери олуттуу жардам корсотту.

Көптөгөн илимий эмгектер кылмыш процессинде инсандын коопсуздугун камсыз кылуу маселелерине арналган. Ал авторлордун арасында: Л.В. Вавилова (1996), В.В. Вандышев (1994; 2011), А.Л. Васин (1998; 2001), А.Ф. Галузин (2005), К.Б. Калиновский (2003), К.Ф. Карибов (2001), Е.В. Квашиш (1996), В.И. Комисаров (2004), О.А. Лакаева (2004), А.М. Ларин (1985), П.И. Люблинский (1906), Г.П. Минеева (1993), С.Х. Нафиев (1998), Е.В. Никитина (1994), И.Л. Петрухин (1998), М.П. Поляков (2001), Т.Е. Сарсенбаев (2001), А.К. Тихонов (1995), И.Л. Трунов (2005), А.В. Чуркин (2004), В.С. Шадрин (1997), В.Н. Щедрин (2000) жана башкалар.

Жабырлануучулардын, күбөлөрдүн жана кылмыш-жаза процессине көмөктөшүүчү башка адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу маселелери актуалдуулугунун жогорулашына байланыштуу акыркы мезгилде көптөгөн диссертанттардын көңүлүн бурууда: Л.В. Брусницындин (2002), Е.В. Евстратенконун (2004), А.Ю. Епихиндин (2002), Е.В. Жариковтун (2004), О.А. Зайцевтин (2001), М.В. Игнатьеванын (2000), С.Л. Марченконун (1994), М.В. Новикованын (2009), В.Я. Шапакидзенин (2003), К.Д. Шевченконун (2004) жана башкалардын.

Ошол эле учурда биздин өлкөдө болуп жаткан коомдук турмуштун бардык аспектилерин реформалоо процесстери купуя сыр институтун камсыз кылуу жаатында мындан ары илимий изилдөөлөрдү чукул арада талап кылат: а) купуя сырды камсыз кылуу менен маалыматка болгон укукту камсыз кылуунун ортосундагы балансты табуу, ошондой эле мында келип чыккан көйгөйлөрдү чечүү; б) инсандын, коомдун, мамлекеттин, жеке жана коомдук башталыштын кызыкчылыктарын оптималдуу өз ара байланышынын маселелерин чечүүнү, жеке кызыкчылыктар чөйрөсүнө кийлигишүүнүн негиздерин жана чектерин аныктоону, маалыматты коргоону, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана улуттук коопсуздугун камсыз кылууну талап кылат; в) жашыруун маалыматтарды жана мыйзам менен корголуучу сырлардын башка түрлөрүн ачыкка чыгаруунун көйгөйлүү аспектилери. Жогоруда аталган маселелерди чечүү жана алынган натыйжалар кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сырдын укуктук институтунун келечегин моделдөөгө, ошондой эле каралып жаткан укуктук кубулуштарды камсыз кылуунун натыйжалуу процессуалдык каражаттарынын концептуалдык негиздерин түзүүгө мүмкүндүк берет.

Автор тарабынан учурда юридикалык практикага купуялуулук тууралуу ар кандай ойлор киргизилгендиги белгиленет, бул мамлекеттик, кызматтык, медициналык, коммерциялык жана сырдын башка түрлөрү менен катар адвокаттык, биржалык, банктык, салыктык сырлар, депозиттик сырлар жана келишимдик сырлар, телефондук сүйлөшүүлөр жана сырдын башка түрлөрү түшүнүгү киргизилип жататкандыгын тастыктайт. Ошондой эле купуя сырдын укуктук институту инсандын, коомдун жана мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүндө пайда болгон ар турдуу коомдук мамилелердин кеңири спектрин камтыйт экендиги белгиленет. Купуя сыр түшүнүгүн кеңири өңүттө талдоо бул терминди адамдардын түшүнүгүнөн жана кабылдоосунан катылган нерсе катары аныктоого мүмкүндүк берет. Эң кеңири ыкма менен купуя сыр түшүнүгүн критикалык жана ар тараптуу талдоо авторго берилген терминологиялык түшүнүктү жана анын мазмунун аныктоого мүмкүндүк берди.

Юридикалык купуя сырдын келип чыгышынын көптөгөн негиздеринин болушу алардын көп түрдүүлүгүн, аларды коргоонун формаларынын жана

механизмдеринин көптүгүн жана натыйжада мыйзамдардагы башаламандыкты аныктайт. Купуя сырдын жалпы институту ар кандай себептерден улам белгилүү бир сырдын предмети болуп калган, мазмуну жана мүнөзү боюнча бир кылка эмес маалыматтарды бириктирет. Автор комплекстүү сыр институтун системалаштыруунун негизи болуп төмөндөгүлөр саналат деп негиздейт: **1)** мамлекеттик коопсуздук жана коомдун жана мамлекеттин улуттук кызыкчылыктарын коргоо; **2)** Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында кепилденген жарандардын жеке жашоосуна кол тийбестик; **3)** маалыматтын конфиденциалдуулугун камсыз кылууда негизги укуктук жол-жоболорду ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрү; **4)** жашыруун же конфиденциалдуу маалыматты сактоо милдети жүктөлгөн адамдардын кесиптик ишин жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү; **5)** жеке сырды сактоону талап кылуучу диний конфессиялардын ишинин өзгөчө мүнөзү.

Укуктук режимге карата автор тарабынан жүргүзүлгөн ар кандай көз караштарды жана пикирлерди контенттик талдоосу анын укуктук негиздери жана мазмуну боюнча чечимдерде жетиштүү тактыктын жана ырааттуулуктун жоктугун айтууга мүмкүндүк берет. Илимде болгон бул укуктук кубулуш боюнча ар түрдүү көз караштар бул режимди практикада да эки ача чечмелөөгө алып келет. Ошону менен бирге, укуктук режимдердин айрым түрлөрү илимий укуктук адабияттардын беттеринде иш жүзүндө чагылдырылбаганын белгилей кетүү керек. Бул, атап айтканда, купуя сырдын укуктук режимине тиешелүү.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде автор купуя сырларды коргоону камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасында мамлекеттик сырдын сакталышын камсыз кылууга багытталган кылмыш-жаза укуктук укук бузуулар өздөрүнүн жеткилең эместигинен аны натыйжалуу коргоонун зарылчылыгынан улам талаптарга тийиштүү деңгээлде жооп бербейт жана андан ары өркүндөтүүнү талап кылат экендигин эске алуу керек деп белгилейт. *Биринчиден*, КР КЖКнин 323-беренесинин аталышын түзүүдө кетирилген лингвистикалык каталарды эске алып, орус тилинин позициясынан тартып аны редакциялап, «Мамлекетке чыккынчылык» же *“Мамлекетке чыккынчылык кылуу же тынчылык”* деп өзгөртүү туурараак. *Экинчиден*, КРнын КЖКнын 323-беренесинин диспозициясынан, мамлекеттик сырды берүү сыяктуу мамлекетке чыккынчылык кылуу ыкмасын алып салуу бөлүгүн өзгөртүү максатка ылайыктуу. “Тынчылык” термининин КРнын КЖКнын 324-беренесинин мазмунун эске алуу менен, КРнын КЖКнын 323-беренесинин мазмунунда такталышы керек. Атайын субъектти мүнөздөгөн белгилерди чыккынчылыктын курамынан алып салуу да жөндүү. КРнын КЖКнен 324-беренени алып салуу керек. Буга байланыштуу КРнын КЖКне *“Мамлекетке чыккынчылык кылуу же тынчылык”* нормасы жана анын жаңы редакциясы сунушталууда.

Изилдөөнүн автору КРнын КЖКнын 356-беренесине ылайык, эгерде сотко чейинки өндүрүштүн сыры укук коргоо органынын кызматкери тарабынан ачылса, анда ал КРнын КЖКнын талданган беренеси боюнча жоопкерчиликке тартылбайт. Ал үчүн кызматтык кыянаттык менен байланышкан берене боюнча жоопкерчилик каралган. Иштин жагдайына, күнөөнүн формасына жана даражасына ылайык, мындай адам КРнын КЖКнын 337-беренесинде каралган Кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу, КРнын КЖКнын 338-беренесинде каралган Бийликтен аша чабуу, КРнын КЖКнын 348-беренеси Шалаакылык менен жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Ошону менен бирге, биз мындай мамиле сотко чейинки өндүрүштүн купуя сырын коргоо таламдарын канааттандырбай тургандыгын белгилейбиз, бул тиешелүү түрдө бир катар себептер менен шартталган. *Биринчиден*, жогорудагы беренелерде атайын субъекттин милдеттүү белгиси, ал кызмат адамы болууга тийиш деп каралган. Бирок, ар кандай жагдайлардан улам тергөөнүн сырына ээ болуп калышы мүмкүн болгон укук коргоо органдарынын бардык кызматкерлери кызматтык милдеттерин аткаруучу субъект болуп саналбайт, мисалы, мурда айтылгандай эле, кеңсе секретарлары же ПК операторлору. Бул шарттарда бул субъекттер кылмыш-жаза процессинин катышуучулары болуп саналбайт, ошондуктан аларга Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 167- беренесине ылайык (Тергөө маалыматтарын ачыкка чыгарууга жол берилбестик) жоопкерчиликке тартулуусу эскертилбейт. Демек, сот адилеттигине каршы болуп, мындай адамдарга карата тергөөнүн сырын камсыз кылууга багытталган механизмдер жок жана бул субъекттер сотко чейинки өндүрүшкө тиешелүү маалыматтарды тараткандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн эмес. *Экинчиден*, кызматтык мүнөздөгү бул кылмыш жосундарынын объективдүү жагына болгон талдоо башка адамдарга салыштырмалуу укук коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн өзгөчө абалды аныктайт. Алсак, КРнын КЖКнын 337, 338, 348-беренелери кылмыштуу жосундун натыйжасында жеке жана юридикалык жактардын мыйзамдуу кызыкчылыктары олуттуу түрдө бузулган учурда гана же коомдун же мамлекеттин мыйзам тарабынан корголуучу таламдары бузулган учурда гана жоопкерчиликке тартылат, бул кылмыштар материалдык курамга ээ. Ал эми сотко чейинки өндүрүштүн сырын бөлүшүү эгерде маалымат, келип чыккан кесепеттерге карабастан, бир адамга белгилүү болуп калса да аяктады деп эсептелет. *Үчүнчүдөн*, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин сотко чейинки тергөөгө байланышкан сырды ачыкка чыгаруусу, эгерде бул жосун жеке кызыкчылыгын көздөсө гана кызматтык ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланууга багытталган кылмыш болуп саналат. Анын үстүнө, иштин жыйынтыгын жакшыртууга багытталган мындай аракеттерди жасоодо бул жуйооэске алынбайт. Ошондуктан, жуйоосуно карабастан, купуя сыр

маалыматтарды тараткандыгы үчүн укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жоопкерчилик тартууну максатка ылайыктуу деп эсептейбиз. *Төртүнчүдөн*, сотко чейинки өндүрүштүн сырын сактабоо адегенде сот адилеттигине, андан кийин гана мамлекеттик кызматка жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы кызматка кол салат, ошондуктан, кол салуунун түздөн-түз объектисин эске алуу менен. талданып жаткан кылмыштуу жосунду кызматтык кылмыш катары квалификациялоо туура эмес көрүнөт экендерине көңүл бурат.

Диссертант тарабынан белгиленет: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси кат алышуунун купуялуулугун мыйзамсыз бузгандыгы үчүн жоопкерчиликке тартууну жөнгө салат, бирок бул чет өлкөлүк жана ата мекендик юридикалык жактар тарабынан жасалган билдирүүлөрдүн купуялуулугун бузуу кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылууга жатпагандыка алып келет. Ошондой эле кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдерин аналогия боюнча колдонууга тыюу салынганын эске алсак, юридикалык жактардын каттары коргоодон ажыратылат. Биздин оюбузча, бул жагдай сот адилеттигинин жалпы укуктук принцибине карама-каршы келет. Мындан тышкары, 193-берененин диспозициясын иштеп чыгууда мыйзам чыгаруучу кылмыш-жаза укугунун ченемин түзүүнүн экономикалык натыйжалуулугуна байланыштуу ченемди сактаган эмес. Мисалы, КРнын КЖКнын 193-беренесинин 1-бөлүгүндө билдирүүлөрдү берүү мүмкүн болгон ыкмалардын тизмеси келтирилген. Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, 193-беренесинин 1-бөлүгүнүн диспозициясынын текстин, биздин оюбузча, төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: «Байланыш сырын мыйзамсыз бузуу».

КРнын КЖКнын 353-беренесинин кылмыш-жаза процессинин субъекттеринин жана (же) алардын жакындарынын, ошондой эле жакындарынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгарууда күнөөлүү субъекттин айырмалоочу белгиси кызматтык милдеттерин аткарууга байланыштуу бул маалыматты билген түздөн-түз субъект болуп саналат. Бул жагдайда мыйзам чыгаруучунун пикири туура эместей сезилет, анткени кылмыш процессинин субъекттерине карата колдонулган коопсуздук чаралары тууралуу маалыматка укук коргоо органдарынын кызматкерлери гана эмес, башка жарандар да ээ боло алышат (мисалы, коопсуз жерде убактылуу турак-жай берүү сыяктуу чаралар колдонулган учурларда, башка жумушка которууну уюштуруу, окуган жерин өзгөртүүгө, жашаган жерин өзгөртүүгө байланыштуу иш-аракеттер, субъекттер, ошондой эле жүргүзүлүп жаткан иштер жөнүндө маалыматтар жакындарына жана башка адамдарга белгилүү болгондо, алардын арасында объективдүү, субъективдүү мүнөздөгү себептер боюнча же байкабастыктан же атайылап мындай маалыматты ачыкка чыгарган адамдар болушу мүмкүн). Мындай

маалыматтардын ачыкка чыгышынын натыйжасында келип чыгышы мүмкүн болгон терс кесепеттердин коомдук коркунучтуулугун эске алуу менен, биз бул адамдарды кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылуучу адамдардын катарынан чыгарбоо туура деп эсептейбиз. Эгерде талданып жаткан кылмыш жосуну жөнүндө маалымат кызматтык же кызматтык милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө белгилүү болгон адам тарабынан жасалган учурда бул жагдайлар квалификациялык белги болуп калууга тийиш деп аргументтелинет.

Экинчи бап “Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары” өзүнө эки бөлүмдү камтыйт, *биринчи бөлүм*: “Изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктоо”, *экинчи бөлүм*: “Изилдөөнүн ыкмалары”.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сырлар институтунун мамлекеттик кызыкчылыктарын чагылдырган укуктук коргоонун теориясы жана практикасы саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп төмөнкүлөр саналат: кылмыш иштери боюнча процессуалдык жана процессуалдык эмес иштерде Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызыкчылыктарын чагылдырган купуя сыр институтунун иш-аракеттеринин мыйзамдык ченемдери; кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүнө тартылган жарандардын мыйзамда белгиленген сырга укуктарын коргоону камсыз кылуу маселелери боюнча кылмыш иштерин тергөөдө сотко чейинки өндүрүштүн укук колдонуу практикасын; аныкталган ченемдерди Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын негизги концептуалдык жоболоруна интеграциялоо.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы жана өзгөчө илимий методдор түзөт. Диалектикалык таанып-билүүнүн методу мыйзам менен корголуучу купуя сырдын маанилүү мүнөздөмөлөрүн аныктоого; кылмыш ишин козгоонун жана сот чейинки өндүрүш баскычтарында жарандардын жана юридикалык жактардын мыйзам менен корголуучу купуя сырга укуктарын камсыз кылуунун процессуалдык каражаттарын карагоо; тергөөчүлөр тарабынан мындай маалыматтарды алуу өзгөчөлүктөрүн белгилөөгө мүмкүндүк берди. *Аналитикалык методдун* жардамы менен «укуктук купуя сыр» түшүнүгүн аныктоо боюнча илимпоздордун позициялары аныкталган жана изилденген; сотко чейинки өндүрүш баскычында тараптар таанышууга укуктуу болгон маалыматтардын тизмесин аныкталган; КР КЖПКне маалыматтардын купуялуулугун сактоо жөнүндө жоболорду бекитүүнүн зарылчылыгы далилденген. *Синтездик метод* диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө колдонулган түшүнүктөрдүн автордук аныктамаларын түзүүгө мүмкүндүк берди. *Формалдуу-укуктук методду* колдонуу кылмыш-жаза процессинин сотко чейинки баскычтарында чектелген маалыматтын жүгүртүүсүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук жоболордун маанисин жана иш жүзүндөгү мазмунун ачууга жардам берди. *Системалык-түзүмдүк талдоо методдун* колдонуу менен кылмыш-жаза сот

өндүрүшүнүн катышуучуларынын мыйзам менен корголгон купуя сырларына болгон укуктарын камсыз кылуунун ар кандай жолдорунун ролу жөнүндө жаңы билимдер алынды. Орус жана чет өлкөлүк мыйзамдарда изилденип жаткан мамилелерди жөнгө салууну изилдөөдө *салыштырма-укуктук метод* колдонулган, бул алардын укуктук табиятын аныктоого жана Кыргыз Республикасындагы мыйзамдык жөнгө салууну андан ары өркүндөтүү багыттарын аныктоого мүмкүндүк берди. *Статистикалык талдоо* изилдөөнүн теориялык корутундуларын текшерүү жана негиздөө үчүн зарыл болгон маалыматтарды алууга өбөлгө түздү. *Социологиялык метод (анкета)* практиктердин кылмыш-жаза процессинин сотко чейинки баскычтарында купуя сыр боюнча айрым ченемдик укуктук жоболорго мамилесин аныктоо жана түзүлгөн сунуштардын негиздүүлүгүн текшерүү үчүн колдонулган. Теориялык денгээлде абстракциялоо жана жалпылоо колдонулган, бул белгиленген фактыларды системалаштырууга жана аларга бирдиктүү интерпретация берүүгө мүмкүндүк берген. Иш жүзүндө изилдөөнүн бардык этаптарында корутундулардын жана сунуштардын ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн жалпы логикалык методдор (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия) колдонулган. Көрсөтүлгөн методикалык көрсөтмөлөр өз жыйындысында изилденүүчү предметтик чөйрөнү бүтүндөй кабыл алууга мүмкүндүк берди жана ошонун негизинде кылмыш ишинде жашыруун ишти процессуалдык жөнгө салуу концепциясын түздү.

Үчүнчү бап “Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза-процессуалдык сот өндүрүшүндө купуя сырды коргоону камсыз кылуу боюнча кылмыш-жаза-процессуалдык ишмердүүлүктүн көйгөйлөрү” өзүнө төрт бөлүмдү камтыйт, , *биринчи бөлүм*: “Кылмыш-жаза-процессуалдык сот өндүрүшүнүн ачыктыгы жана транспаренттиги: маңызы жана ишке ашыруу каражаттары” *экинчи бөлүм*: “Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү купуя сырларды коргоону камсыз кылуунун процессуалдык каражаттары”, *үчүнчү бөлүм*: “Жашыруун иштерди процессуалдык жөнгө салуу: теориянын жана практиканын көйгөйлөрү”.

Адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу системасында укуктук кепилдиктер өзгөчө орунду ээлейт. Дал ушулар кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө адамдын жана жарандын реалдуу укуктук абалын түздөн-түз камсыз кылышат. Кылмыш-жаза процессуалдык кепилдиктер көп баскычтуу система болуп саналат. Бул учурда кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарынын кылмыш-жаза процессуалдык кепилдиктерин кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдын ченемдеринде белгиленген, өзүнүн спецификалык мазмуну боюнча айырмаланган каражаттар катары аныктаган, сот процессине катышкан жактарды биргелешип камсыз кылуучу процессуалистер адилеттүү белгилейт. Тиешелүү кепилдиктер менен камсыз кылынбаган укуктар ойдон чыгарылган нерсеге айланып кетиши белгилүү. Буга жол бербөө үчүн мыйзам бул

укуктарды ишке ашыруунун тийиштүү укуктук механизмдерин, аларды кылмыш-жаза куугунтугун, ошондой эле алдын ала тергөөнүн мыйзамдуулугун камсыз кылуучу прокурордук көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу кызмат адамдарынын сактоого милдеттүүлүгүн карайт, ошондуктан, диссертациялык иште автор мамлекет тарабынан корголуучу купуя сырларды коргоону камсыз кылган көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк берген мыйзам чыгаруу чараларына өзгөчө көңүл бурган

Сотко чейинки өндүрүштүн натыйжалуулугуна КР КЖПКнын иштеп жаткан кемчиликтери да таасирин тийгизүүдө деп белгиленет. Адистер кылмыш-жаза процессуалдык сот өндүрүшүнүн жарыш мүнөзүнүн алсыздыгын белгилешип, кылмыш ишинде мамлекеттик укук коргоо органдарынын ишин жөнгө салууда айыптоо өңүтүн байкашат. Ошону менен бирге сотко чейинки жана соттук жол-жоболорду ишке ашыруу бюрократизм, кылмыш-жаза куугунтуктоо орбитасына түшкөн субъекттерге зарыл процессуалдык кепилдиктердин жоктугу, тергөөнүн төмөнкү натыйжалуулугу менен мүнөздөлөт. КР КЖПКда каралып жаткан чөйрөдөгү кемчиликтерди теңдөө үчүн өлкөдөгү сыр институтун коргоону камсыз кылуу боюнча механизмдин автордук концептуалдык модели сунушталды.

Транспаренттик принциби (кээде мыйзам чыгаруучу [Кашкин, С. Ю. *Интеграционное право в современном мире. Сравнительно-правовое исследование: моногр.* М: Проспект, 2015. - 299–300 б.] жана айрым окумуштуулар [Стребкова, Е. Г. *Транспарентность судебной власти как одно из направлений ее развития // Право. Законодательство. Личность.* - 2014. - № 2 (19). - 108–111 б.] тарабынан айкындуулук принциби деп аталат) адам укуктарын камсыз кылуу системасынын фундаменталдык элементтеринин бири болуп саналат, ошондуктан аны конституциялык деп атоого жана Кыргыз Республикасы тарабынан жана өлкөнүн ички мыйзамдарында ратификацияланган эл аралык макулдашууларда (келишимдерде) андан ары өнүктүрүүгө болот. Берилген маалымат төмөнкү талаптарга жооп бериши керек: *биринчиден*, функциялардын жана милдеттердин тактыгы: мамлекеттик органдардын түзүмүн, функцияларын жана ыйгарым укуктарын ачык, так жана комплекстүү ченемдик жөнгө салуу; *экинчиден*, процесстердин ачыктыгы: иш-чараларды ишке ашыруунун так жол-жоболору, аларга мониторинг жана алар боюнча отчеттуулук; *үчүнчүдөн*, маалыматтын коомчулукка жеткиликтүүлүгү: тиешелүү мамлекеттик органдардын өткөн, учурдагы жана келечектеги иштери жана алардын натыйжалары жөнүндө өз убагында жана ар тараптуу маалымат; *төртүнчүдөн*, ишенимдүүлүктүн кепилдиктери: тиешелүү мамлекеттик органдардын иши коргоо механизмдерин камсыз кылуу менен эффективдүү ички жана тышкы көзөмөлгө алынат. Кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө кызмат адамдарына ыйгарым укук берилген мамлекеттик бийлик органдарынын, анын

ичинде мамлекеттик укук коргоо жана сот органдарынын ишинин транспаренттиги төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет: 1) коомчулуктун өз мамлекети, коому, бийлик органдары жөнүндө адекваттуу түшүнүгү болушу; алар жөнүндө өз пикирин түзүү; коомдук маанилүү иштерге катышууга; 2) мамлекеттик органдардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга, биримдикти сактоого, укук бузууларга каршы аракеттенүүгө; 3) мамлекеттик органдардын мамлекеттик орган катары мыйзамдуулугун бекитүү жана аларга ишенимди бекемдөө.

Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ачыктыгы анын маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат, ошол эле учурда кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүргүзүп жаткан прокуратура жана сот органдарынын кызмат адамдары тарабынан сунушталган сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшү жана натыйжалары жөнүндө ар бир адамга жана жалпы массалык каражаттарынын өкүлдөрүнө жеткиликтүүлүгүн жөнгө салуу, ошондой эле аларды талкуулоо, тергөө жана сот органдарынын ишин бузуулардын алдын алууга көмөктөшүү; ошондой эле кылмыш-жаза процессуалдык мамилелер чөйрөсүнө катышкан адамдын конституциялык укуктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашыруу. Ошол эле учурда КР КЖПКде бекитилген ачыктык жана купуя сыр жөнүндө жоболор кылмыш-жаза процессуалдык өндүрүшүнүн дуалисттик мүнөзүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет, анткени алар кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын анын жүрүшүнө жеткиликтүүлүгүн да жөнгө салат.

Автор ишинде белгилейт: транспаренттик принцибин ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасында кылмыш жаза процессуалдык сот өндүрүшүнүн катышуучуларына маалымдоо төмөнкүдөй каражаттарды колдонуу менен жүзөгө ашырылат: *биринчиден*, тактоо жолу менен: **1)** кылмыш жаза процессинин ар бир катышуучусунун укуктары, милдеттери жана жоопкерчиликти; **2)** белгилүү бир адамдын белгилүү процессуалдык аракетке катышуусуна байланыштуу укуктар жана милдеттер; **3)** катышуучу жактарды четтетүү укугу; **4)** сотко чейинки өндүрүш органдары конкреттүү процессуалдык чечимди кабыл алган негиздери; **5)** тергөө субъекттеринин кабыл алынган процессуалдык чечимге даттануусунун мөөнөттөрү жана тартиби; **6)** адамга карата шектенүүнүн же айыптоонун маңызы (мисалы: айыпкер, жактоочу, күрөө берүүчү, жашы жете элек баланын өкүлдөрү); **7)** кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучулары үчүн төмөндөгүлөрдүн натыйжасында келип чыгышы мүмкүн болгон укуктук кесепеттер жөнүндө: a) алар тарабынан өз милдеттерин бузуу; б) процессуалдык келишимди түзүүнүн маңызы жана натыйжалары; **8)** бузулган укуктарды калыбына келтирүү тартиби жөнүндө (акталган адамга, жаранга, реабилитацияланган адамга); **9)** жүргүзүлүп жаткан процессуалдык аракеттердин максаттары: *биринчиден*, датасы, убактысы жана орду жөнүндө билдирүү: a) сотко чейинки өндүрүш

тарабынан пландаштырылган процессуалдык аракеттер; б) соттук териштирүүнү өткөрүү боюнча сот өндүрүшүнүн баскычында; *экинчиден*, кабыл алынган процессуалдык чечимдерге даттануунун тартиби жөнүндө кабарлоо; *Үчүнчүдөн*: **1) сотко чейинки өндүрүштүн баскычында**: а) кылмыш ишин жүргүзүү тапшырылган тергөө тобунун же тергөөчүнүн (шектүү, айыпкер, жабырлануучу) курамын жарыялоо; б) салттуу тергөө аракеттеринин катышуучулары; **2) сот өндүрүшүнүн баскычында**: процесстин катышуучуларына жана отурум залында отургандарга соттун курамы жана соттук териштирүүгө катышуучулар жөнүндө билдирүү.

Төртүчү бап “Купуя сырлардын коргоосун камсыз кылуу боюнча кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарын ишке ашыруунун учурдагы көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору” үч бөлүмдө ачылып көрсөтүлгөн. *Биринчи бөлүм*: “Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын жашыруун ат менен берген көрсөтмөлөрүн далилдөөдө колдонуу көйгөйлөрү”, *экинчи бөлүм*: “Кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын жеке жана үй-бүлөлүк купуя сырга болгон укуктарын камсыз кылууда электрондук далилдер”, *үчүнчү бөлүм*: “Процессуалдык эмес маалымат: кылмыш иштери боюнча аны ишке ашыруунун булактары жана көйгөйлөрү”.

Автор каралып жаткан коопсуздук чарасынын өзгөчөлүгүнө байланыштуу псевдонимдүү күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн колдонуу төмөнкү учурларда чектелиши керек деп белгилейт: • тааныштарынын чөйрөсүндө кылмыш жасоо, кызматтык кылмыштар (айыпталуучу менен күбөлөр бир жумушчу топтун мүчөлөрү болгондо); кылмыш жасалганга чейин өздүгү белгилүү болгон учурда кылмыш жасоо (мисалы, адамды уурдоо); айыптоо корутундусунда псевдонимди колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгаруучу жагдайларды көрсөтүү зарылчылыгы (мисалы, корголуучу адамдын даректери); • ишти кыскартуу чечими жокко чыгарылгандан кийин кылмыш ишин козгоо; жаран өзүнүн чыныгы аты менен катышкан контролдук сатып алуудан же контролдоноучу жеткирүүдөн кийин кылмыш ишин козгоо; • кылмыштын мүмкүн болуучу күбөлөрүнүн чектелген чөйрөсү; • адамдын коопсуздук чараларын колдонууга макулдугунун жоктугу ж.б. Ошентип, кылмыш иши боюнча учурдагы тергөө кырдаалын эске алуу менен жабырлануучунун жана күбөнүн инсандыгы жөнүндө маалыматтардын купуялуулугуна жол берилет. Коопсуздук чараларын колдонуу үчүн негиздердин болушунан тышкары, аларды колдонуунун себебин белгилөө зарылчылыгы белгиленет. Автор эскертет, КРнын КЖПКнин 79-беренесинин 2-бөлүгүндө мындай талап түздөн-түз камтылбайт, мындай катары коргоого алынган адамдын же анын мыйзамдуу өкүлүнүн жазуу жүзүндөгү арызы каралат. Жабырлануучулардын жана күбөлөрдүн инсандыгы жөнүндө маалыматтарды шифрлоо чечими,

биздин оюбузча, сөзсүз түрдө алардын макулдугун алууну талап кылат, анткени бул чара корголуучу белгилүү чектөөлөр менен байланышкан (мисалы, кылмыш-жаза процессине псевдоним менен катышуу фактысын бөтөн адамдардан жашырууга милдеттендирүүнү киргизүү, жалпы тартипте арыз берүү укугун чектөө, мисалы, мындай документтерди почта аркылуу жөнөтүү аркылуу).

Автордун ою боюнча, корголуучу адамдын кылмыш ишин жүргүзүп жаткан органдарга жазуу жүзүндөгү арызы зарыл, бирок жалгыз эле андай турдо эмес. Жогорудагы жагдайлар аныктоонун башка формаларда болушу мүмкүн: бул адамдардын ар кандай түрдөгү билдирүүлөрүндө, өтүнүчтөрүндө тиешелүү фактыларды чагылдыруу менен, ошондой эле тергөө жана башка процессуалдык аракеттердин протоколдорунда [Безлепкин, Б.Т. *Справочник адвоката по уголовному процессу*. - М., 2004. - 35 б.]. Бул жагынан алганда, коопсуздук чараларын колдонуунун процессуалдык себеби жалпысынан сурак протоколу эмес, анын кызыктырган маалыматтарды камтыган бөлүгү болуп калат. Автор ошумчалай кеткендей, буга чейин айткандай, конфиденттер тууралуу маалыматты коргоо максатында, жабырлануучунун жана күбөнүн инсандыгы жөнүндө маалыматтар оперативдүү-издөө ишинин натыйжаларын тергөөчүгө өткөрүп берүү жөнүндө бирдиктүү чечимдин негизинде шифрланыши мүмкүн.

Өзүнчө себеп катары корголуучу адамдын телефондук жана башка сүйлөшүүлөрүн көзөмөлдөө жана жаздыруу сыяктуу коопсуздук чараларын колдонуунун натыйжасы да каралышы мүмкүн. Белгилей кетчү нерсе, АУЕС жабырлануучу менен айыпталуучунун телефондук сүйлөшүүлөрүнүн жазуусу камтылган аудитотасманы, эгерде бул маалыматты «жыйноо» укук коргоо органдарынын катышуусуз жүргүзүлсө, жол берилүүчү далил катары таанылышы мүмкүн деп эсептеген [Решение от 24 января 2002 г. «Тюркен против Франции» // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. 2002. № 6. С. 20-21; см. также: Решение от 12 июля 1988 г. Шенк (Schenk) против Швейцарии // [http://Anvw.echr.ni/documen\(s/doc/2461440/2461440.titm](http://Anvw.echr.ni/documen(s/doc/2461440/2461440.titm)]. Ошондой эле, бул аракеттердин натыйжасында алынган маалыматтар (процессуалдык жана процессуалдык эмес) мындай чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз болушу мүмкүн экенин автор белгилейт.

Соттолуучунун макулдугусуз күбөнүн көрсөтмөсүн псевдоним менен окууга соттун бир тараптуу тартипте мүмкүн эместиги жөнүндө жобо соттолуучу же жактоочу өзүм билемдик менен, сот отурумунда жашыруун күбөнүн инсандыгы жөнүндө так маалымат берген учурда да сакталууга тийиш. Кызыкдар тараптардын мындай маалыматтардан кабардар экенин ырастоосу расмий түрдө тастыкталган факты эмес, божомол гана. Сот отурумунда коопсуздук чараларын колдонуу уюштуруучулук мүнөздөгү башка чараларды

көрүү менен айкалыштырылышы керек. Мунун тескериси сот залында жабырлануучуларга, күбөлөргө жана кылмыш-жаза процессинин башка катышуучуларына кол салууга алып келиши мүмкүн.

Автордун ою боюнча, укук колдонуу практикасы компьютерди изилдөө кароо катары ыраатсыз, анткени ал төмөнкү суроолорду жаратпай койбойт: файлдары бар папканы ачуу менен столдун суурмасын ачуунун кандай айырмасы бар; фотоальбомдорду, видеокассеталарды, магнитофондук жазууларды физикалык кароодон аудио, фото, видеофайлдарды ойнотуудан. Ушуга байланыштуу компьютерди изилдөө деп тинтүү катары гана түшүнүү керек, анткени маалыматтык системага таасир көрсөтүү менен тергөөчү иш жүзүндө кырдаалга тикелей байкоо жүргүзүүнүн чегинен чыгат, аны өзүнүн аракеттери менен өзгөртүп баштайт. Мындан тышкары, көп учурларда, компьютер тергөө иш-аракети учурунда өчүрүлгөн болушу мүмкүн, жана операциялык системага кирүү көп учурда сырсөз менен корголгон. Мындай кырдаалдарда эмне үчүн тинтүү эмес, кароо жүргүзүлүшү керектигин түшүнүү ого бетер кыйындайт, анткени каалаган виртуалдык объектилер эркин жеткиликтүү эмес жана аларды табуу үчүн максаттуу аракеттерди көрүү керек.

Бул чөйрөдөгү криминалистикалык тактикалык сунуштардын кордоочу мүнөзү абдан түшүнүктүү, анткени компьютерди кароодо кызмат адамдары бир эле учурда эки маселени чечүүгө умтулушат, бир жагынан алар кошумча процессуалдык эрежелерди сактоо зарылчылыгынан бошотушса, экинчи жагынан жасалган кылмыш жөнүндө абдан көп маалыматтарды алышат. Сунуштаманын текстинен көрүнүп тургандай, мындай маалыматты алуу ыкмаларынын жарандардын жеке жашоосуна же уюмдун ишине минималдуу кийлигишүү максаттарына шайкеш келиши бул жерде артыкчылыктуу болуп саналбайт. Ошол эле учурда, эгерде кээ бир учурларда тинтүүнүн ордуна кароо анчалык деле олуттуу эмес процессуалдык кепилдиктерди кыйгап өтүүгө мүмкүндүк берсе, анда, мисалы, турак-жайды кароодо компьютерди изилдөөдө тергөөчү мурдатан эле тинтүү үчүн соттун уруксатын алуу тартибин этибарга албай койгон, бул мамлекеттик бийлик органдарынын алдындагы жеке коопсуздуктун деңгээлин олуттуу төмөндөтөт.

Албетте, «электрондук далилдер» кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарын камсыз кылуу үчүн маанилүү болгон алардын спецификалык белгилери атайын процессуалдык ченемдерди иштеп чыгуу аркылуу мыйзам тарабынан эске алынганда гана укуктун активдүү категориясына айлана алат. Ошентип, санариптик маалыматтарды алуу ишин жөнгө салуу үчүн атайын иштелип чыккан жаңы юридикалык стандарттарды иштеп чыгуу “электрондук далилдердин” жаңы юридикалык категория катары калыптануу контекстинде өзгөчө мааниге ээ.

Автордун ою боюнча, ар кандай кылмыш иштеринде процессуалдык эмес маалыматтарды колдонуу процесси процессуалдык эмес маалыматтын булактарын аныктоо жана издөө процесси менен ажырагыс түрдө байланышкан. Кылмыштардын ар кандай категорияларын иликтөө далилденүүгө тийиш болгон жагдайлар жана процессуалдык чечимдерди кабыл алуу үчүн маанилүү болгон башка жагдайлар жөнүндө маалымат булактарын аныктоонун өзгөчөлүктөрүн билүүнү талап кылат. Кылмыштардын ар бир категориясы бул маалыматтын типтүү булактарын түзөт. Процессуалдык эмес маалымат булактарынын жайгашкан жерин, формасын, түрлөрүн билүү тергөөчүгө зарыл маалыматтарды табуу боюнча тез чечим кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет. Бул маалыматтарды чогултуунун жана бекитүүнүн формасына, шарттарына, ыкмасына жараша кылмыш иши боюнча процессуалдык чечимдерди далилдөөдө да, кабыл алууда да колдонулушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу кылмыш иштери боюнча процессуалдык эмес маалыматтардын булактары жана купуя сырга тиешелүү маалыматтар олуттуу маселелер болуп саналат, жана ошондуктан автор бул маселеге ишинде кылдаттык изилдөө берген.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде автор төмөнкүдөй негизги тыянактарды чыгарды:

1. Купуя сырдын негизги белгилери: 1) мазмуну өзгөчө мүнөздөгү, потенциалдуу баалуулугу бар жана анын ээси үчүн маанилүү болгон маалымат (маалым); 2) маалымат мыйзам тарабынан корголуучу купуя сырга таандык болгондуктан мындай маалыматка ээ болууга укугу жок башка жактардын жетүү мүмкүнчүлүгү чектелген; 3) кызматтык же кесиптик ишинен улам аларга белгилүү болгон же аларга ишенип берилген купуя сырга ээ болгон субъекттердин купуя маалыматтарды милдеттүү түрдө сактоосу, ошондой эле алар объективдүү жагдайлар боюнча тартылганда башка милдеттерди аткаруусу; 4) маалыматтарды алуу, ошондой эле аларды ачыкка чыгаруу же мыйзамсыз түрдө пайдалануу, мунун натыйжасында корголуучу таламдарга зыян (терс кесепеттер) келтирилиши мүмкүн; 5) "купуя сыр" категориядагы маалыматтарды коргоо механизми Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашырылат; 6) мындай маалыматтын баалуулугу ага мыйзам тарабынан жөнгө салынган, жабык мүнөзгө ээ болгон эркин жеткиликтүүлүктүн жоктугунда жана анын ээси анын купуялуулугун коргоону камсыз кылуу үчүн зарыл чараларды көрүүдө; 7) Кыргыз Республикасынын мыйзам актылары тарабынан корголуучу маалыматтарды ачыкка чыгаруу тартиптик, административдик, жарандык жана кылмыш-жаза жоопкерчиликке алып келет.

2. Укуктук режимдин белгилери: 1) жөнгө салынуучу коомдук мамилелердин өзгөчөлүгү, ал ага мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн болушунан турат, ал эң эффективдуу натыйжага жетүү үчүн бул укуктук мамилелерге таасир

этүүнүн атайын ыкмаларын жана ыкмаларын консолидациялоо зарылчылыгын алып келет; 2) зарыл болгон учурларда мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын, ошондой эле жеке жана юридикалык жактардын коомдук мамилелердин айрым талап кылынган чөйрөлөрүндөгү иши мыйзам тарабынан жөнгө салынуучу укуктук актылардын өз алдынча жыйындысы; 3) бул укуктук жөнгө салуунун өзүнчө милдеттүү системасы, анын жардамы менен коомдук мамилелердин ар кандай деңгээлдеринде тартип орнойт (мындай туруктуу деңгээлдерге бөлүнөт: жалпы укуктук, тармактык, институционалдык); 4) ар бир укуктук режим мамлекет тарабынан каралган ченемдик укуктук актыларда бекитилген тыюу салууга, уруксат берүүгө жана позитивдүү милдеттүүлүккө негизделет. Ошону менен бирге ар бир укуктук режимдин өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар, алар бул чөйрөдө олуттуу ролду ойногон укуктук жөнгө салуунун ар кандай жолдорунда көрүнөт; 5) укуктук режим төмөнкүдөй маанилүү компоненттерди камтыган түзүмүн түзөт: кепилдиктер, тыюу салуулар, чектөөлөр, стимулдоо системасын иш жүзүндө ишке ашырууну камсыз кылуу механизмин белгилөө, бузуучуларга мажбурлоо чараларын колдонуу жана бул үчүн негиздер болгондо аларды жоопкерчиликке тартуу; 6) укуктун объектисинин жана предметинин өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле анын мазмунуна (ички жана тышкы ориентациясына) негизделген коомдук мамилелерди жөнгө салуу, ошондой эле коомдун жана мамлекеттин турмуштук маанилүү чөйрөлөрүндө ушул тартипте белгилөө жана колдоо укуктук режимдин максаты болуп саналат; 7) укуктук режимдин мазмуну укуктук каражаттардын тутумун камтыйт, анын аркасында алардын катышуучуларынын кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн жагымдуу шарттар түзүлөт.

3. Мыйзам чыгаруучу тарабынан 2021-жылы КР жаңы КЖПКе кылмыш ишин козгоо баскычы киргизилишине байланыштуу АТА институтунун ишке ашырылышы олуттуу кыйынчылыктарды гана эмес, ошондой эле мыйзам карама-каршылыктарды жаратып жаткандыгын негиздүү деп эсептейбиз. Мурдагы КР КЖПКне мындай институт киргизилгендиктен, ошол кездеги мыйзам чыгаруучу кылмыш ишин козгоо баскычынан баш тарткан. КР мурдагы КЖПКде АТА өндүрүү ЫИИ жасоо менен байланышкан, мында тергөө органы «далилдерди чогултуу ошондой эле кылмыш жасаган адамдарды аныктоо боюнча атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү боюнча ыкчам-иликтөө чараларын жүргүзөт». КР КЖПКне ЫИИ АТАри формасында киргизилишине алардын адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга, атап айтканда жеке иштерге жана үй-бүлөлүк жашоо кийлигишпөө укугуна кармануу катары көрүнүшүнүн себептери да таасир эткен: 1) аларды жүргүзүүнүн негиздерин жана шарттарын деталдуу жөнгө салуучу процессуалдык мыйзам, анын ичинде соттук көзөмөлдү камсыз кылуу; 2) оор жана өзгөчө оор кылмыштар боюнча (айрым учурларда анча оор эмес кылмыштар боюнча) кылмыш иштери боюнча

жүргүзүлөт; 3) аларды өткөрү мөөнөтү жана аларды узартуунун тартиби жөнгө салынат; 4) аларга карата алар жүргүзүлгөндүгү жөнүндө кабарлоонун жана алардын натыйжалары менен таанышуунун тартиби аныкталат; 5) протоколдор ачык тергөө аракеттеринин протоколдору сыяктуу далилдөөчү мааниге ээ. Ошону менен бирге, карама-каршылыктарды жоюу үчүн, сыягы, мыйзам чыгаруучу бул маселени КР КЖПКнин 153-беренесинин 6-п. 1-б. камтылган, анда тергөөгө чейинки текшерүүлөрдүн баскычында тергөө органына БИИ аткарууга милдеттүү жазуу жүзүндөгү буйрук берүү мүмкүнчүлүгү каралган. Бирок, ошону менен бирге, мыйзам чыгаруучу тарабынан кабыл алынган чаралар, үчүнчү жактарга карата аларды пайдалануунун мыйзамдуулугун кошо алганда, уруксат талап кылган укуктук карама-каршылыктарды жана көйгөйлөрдү жойгон жок.

4. Процессуалдык эмес маалыматтардын коргоого алынуучу булактарын төмөнкү топторго дифференциялоону жөндүү деп автор эсептейт: *I. Процессуалдык эмес маалыматтын типтүү булактары:* 1) төмөнкүлөрдү жөнгө салуучу жергиликтүү ченемдик укуктук актылар (нускалар, буйруктар): а) конфиденциалдуу маалыматка жетүү укугу; б) мындай компьютердик маалыматтын ар кандай категорияларына кирүүгө укугу бар адамдардын тизмеси; в) купуя маалымат идентификацияланган паролдордун тизмеси; 2) байланыш жонундо статистикалык маалыматтар: бир компьютерди экинчи компьютерге кошуунун убакыт жана сандык көрсөткүчтөрү жөнүндө маалымат; байланыштардын узактыгы жөнүндө; байланыш жасалган телефон номерлери; 3) компьютердик тармактын иштешинде пайда болгон мүчүлүштүктөрдү, ошондой эле компьютердик техниканын бузулушун оңдоо журналы. *II. Процедуралык эмес маалыматтын конкреттүү булактары төмөнкүлөрдү камтыйт:* а) техникалык каражаттарда; б) күзөт сигнализациясынын каражаттары; в) жашыруун маалыматты коргоо системаларында. Аларга процессуалдык эмес маалыматтын төмөнкү булактары түздөн-түз кирет: 1) купуя маалыматка мыйзамсыз жетүүнү локалдаштыруу жөнүндө маалыматтарды, ошондой эле мыйзамсыз аракеттердин башка жекелештирүү белгилерин камтыган көп функциялуу компьютердик комплекстер; 2) видеокөзөмөл камераларынын видео жазуулары; 3) кирүүнү башкаруу системалары; 4) системалар: а) электр линиясы боюнча жашыруун маалыматтарды берүү үчүн түзүлүштөрдү табуу; б) электр тармагын уруксатсыз пайдалануудан коргоо (маалыматтын агып кетүүсүнөн коргоону камсыз кылат). *III. Жергиликтүү ченемдик укуктук актылардын мазмунуна жараша процессуалдык эмес маалыматтын булактары:* 1) жашыруун маалыматтарга, мыйзам менен корголгон сырга мыйзамдуу мүмкүнчүлүгү бар адамдардан кылмыштар жөнүндө билдирүүлөрдү текшерүүгө байланыштуу сотко чейинки текшерүү баскычтарында уюмдун кызматкерлери тарабынан

алынган түшүндүрмөлөр; 2) мекеменин ичиндеги ички аудиттин жыйынтыгында алынган мыйзам менен корголгон сырды камтыган маалыматтарга мыйзамдуу мүмкүнчүлүгү бар мекеменин түшүндүрүүчү кызматкерлерине; 3) уюмдун серверинен интернет-электрондук почта дарегине маалыматтарды өткөрүп берүү фактыларын чагылдырган кызмат адамдарынын эскертмелери, отчеттору; 4) уюмдун ыйгарым укуктуу кызматкерлери тарабынан сырды түзгөн маалыматтар берилген компьютерлерди текшерүүнүн натыйжалары боюнча түзүлгөн актылар; 5) кызматкерлердин компьютерлерин жана жумуш орундарын текшерүү боюнча мекеменин жетекчилигинин буйруктары, басылмалары. *IV. Компьютердик тармактарга түз кирүүнү камсыз кылуучу уюмдарда жайгашкан процедуралык эмес маалымат булактары.* Бул тармактар аркылуу аныктай алууга болот: а) алынган купуя маалыматтын көлөмү жөнүндө маалыматтар; б) маалыматты пайдалануучунун аккаунтунун аталышы; в) алынган маалыматтардын көлөмүн, мыйзам менен корголуучу сырды түзгөн маалыматтардын көлөмүн белгилейт; г) Интернетке телефон линиясын модемдик туташтыруу менен сиз мындай тармакка кошулуунун убакыт параметрлерин жана датасын орното аласыз. *V. Маалыматтарды издөө жана электрондук почта ящиктерин алардын серверлерине жайгаштыруу боюнча кызматтарды көрсөткөн уюмдун (мекеменин) серверлеринде камтылган маалыматтар.* Бул учурда, мындай серверлерде камтылган маалымат белгилүү бир электрондук почта кутусуна өткөрүлүп берилген маалыматтардын көлөмү (өлчөмү) жөнүндө так маалымат болуп саналат.

5. Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ачыктыгынын жана транспаренттигинин жалпылыгынын төмөнкүдөй олуттуу белгилер болуп саналат: **1)** процессуалдык форма берилет; **2)** кылмыш-жаза процесуалдык сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарында маалыматтардын жеткиликтүүлүгү камсыз кылынат; **3)** кызыкчылыктары түздөн-түз козголуп жаткан процесстин ар бир катышуучусуна маалымат берилет; **4)** укуктук режимди түзүүнү камсыздайт, анын аркасында *биринчиден*, процесстин катышуучуларынын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруунун жана сактоонун деңгээли жогорулайт; *экинчиден*, каралып жаткан кылмыш иши боюнча укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин ишинин мыйзамдуулугун жана сапатын көзөмөлдөөгө көмөктөшөт; **5)** эгерде мамлекеттик жана мыйзам менен корголуучу башка купуя сырларды коргоону камсыз кылуу зарыл болсо, маалыматтар чектелүүгө тийиш; **6)** сотко чейинки өндүрүштүн жана сот органдарынын чечими менен байланышкан маалыматтар кылмыш жаза процессинин катышуучуларынын назарына жеткирилет; **7)** кылмыштуулуктун алдын алуу таасирин тийгизе алат.

6. Транспаренттиктин өзгөчө белгилери болуп төмөнкүлөр саналат: **1)** КР КЖПКне ылайык процесстин катышуучуларына маалымдоо кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарында жүзөгө ашырылат, мында ал негизинен кылмыш ишинин материалдарындагы маалыматтардын мамлекеттик же мыйзам менен корголуучу башка купуя сырга таандыгына, иш ачык же жабык сот өндүрүшүндө каралганына көз каранды эмес. **2)** төмөнкүдөй учурда бул эреже колдонулбайт: a) атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдө; б) айрым тергөө аракеттерин жүргүзүүдө күтүлбөгөн жагдайды же белгилүү бир оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн болгон күтүлбөгөн жагдайларды камсыз кылуу зарыл болгондо; в) мамлекеттик коргоо чаралары колдонулганда; **3)** кылмыш жаза процессинин катышуучуларына берилүүчү маалыматтардын көлөмү алардын процессуалдык абалына жараша болорун, бирок ошол эле учурда жеке турмуштун кол тийбестигине, жеке жана үй-бүлөлүк купуя сырга болгон укуктарын сактоо менен аларга маалымдалууга тийиш экендигин белгилей кетүү керек; **4)** КР КЖПКне ылайык тергөө, процессуалдык жана соттук аракеттерди жүргүзүүдө жүзөгө ашырылуучу юридикалык мааниге ээ болгон иштин бардык этаптары милдеттүү түрдө документтештирилүүгө (фиксацияланууга) жатат.

7. Төмөнкү белгилер "электрондук далилдерге" мүнөздүү: *биринчиден*, алар эстутумдун олуттуу көлөмү менен мүнөздөлөт. Маалыматтык технологиялардын маалыматтын эбегейсиз көлөмүн камтыган мүмкүнчүлүктөрү алар боюнча көптөгөн жеке маалыматтардын сакталышын алдын ала аныктаган, бул өз кезегинде укук колдонуу практикасында компьютердик изилдөөлөрдүн мыйзам тарабынан жол берилиши жөнүндө маселенин пайда болушуна алып келген. *Экинчиден*, санариптик түзүлүштөрдүн айырмалоочу өзгөчөлүгү, бул алардын маалыматтык мазмунун тез жана так көчүрүп алуу жөндөмдүүлүгү да коом үчүн белгилүү бир мааниге ээ болду, анткени анын ээсине зыян келтирбестен тергөө үчүн баалуу маалыматтарды алып коюуга мүмкүнчүлүк түзүлдү. *Үчүнчүдөн*, компьютердин өзгөчөлүгү, тактап айтканда, анын виртуалдык чөйрөсү анда сакталган маалыматтын мазмунунун салыштырмалуулугу жана ачык эместиги болуп саналат, анткени ар кандай программанын интерфейси интерактивдүү сапатка ээ, башкача айтканда, белгилүү бир колдонуучунун буйругу кабыл алынганда гана маалыматтардын бир бөлүгүн берет. *Төртүнчүдөн*, түзөмүктүн эстутумунда сакталган файлдар жөнүндө гана эмес, интернет маалыматтык-телекоммуникация тармагынан маалыматтарды алуу мүмкүнчүлүгү. Маалыматтык түзүлүштөр коом үчүн маанилүү болгон техникалык өзгөчөлүктөргө ээ экендигин белгилей кетүү керек, алар жарандардын жеке жашоосунун купуя сырларын коргоодо мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз

кылуу максатында кылмыш-жаза процессуалдык эрежелерди иштеп чыгууда эске алынууга тийиш.

8. Компьютерди изилдөөдө аны тинтүү деп түшүнүү керек, анткени тергөөчү жасалган кылмыш жөнүндө керектүү маалыматты алуу үчүн белгилүү бир маалымат системасына таасир этип бир жагынан алар кырдаалды түз байкоонун чегинен чыгып кетишет, ал эми экинчи жагынан колдонулган издөө чаралары менен изделип жаткан виртуалдык объектилерди (алар эркин жеткиликтүү эмес) өзгөртөт. Муну менен бирге, КР КЖПКнин 212 беренеси (Тинтүүнүн жана алып коюунун өндүрүшүнүн негиздери жана тартиби) электрондук алып жүрүүчүлөрдү тинтүү жүргүзүүдө төмөнкүлөрдү камтыйт: *а)* адистин милдеттүү катышуусу, *б)* алынган маалыматты анын ээси үчүн көчүрүү мүмкүнчүлүгү. Ошол эле учурда эрежелеринде мындай кепилдиктер белгиленбеген кароо жүргүзүү менен тергөөчү алынган маалыматтардын көчүрмөсүн алуу укугунан жарандарды ажыратат жана тергөө аракетин милдеттүү катышуучулардын чөйрөсүн тарытат. Мындай учурларда мыйзамда аныкталган кароо менен тинтүүнүн ортосунда так чектердин жоктугунан пайдаланып, укук коргоо органдары иш жүзүндө алардын аракеттерине текшерүү катары баа берип, иш жүзүндө тинтүү жүргүзүшөт. Чынында эле, текшерүү менен тинтүүнү тинтүүнүн мүнөзү жана максаты боюнча гана айырмалоо менен процессуалдык аракеттерди дифференциялоо процессуалдык эмес, криминалистикалык жана башка критерийлер боюнча жүргүзүлөт. Жогоруда баяндалгандардын негизинде компьютерди изилдөө тинтүү түрүндө, ал эми ал турак жайдан табылган учурда соттун чечиминин негизинде гана жүргүзүлүүгө тийиш деген жыйынтык чыгат. Мындан башкача болсо, Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келет, КРнын КЖПКнин ченемдерине негизделбейт, жеке турмуштун кол тийбестиги чөйрөсүндөгү укуктук кепилдиктерге шайкеш келбейт.

9. Мамлекеттик коргоого алынган адамдарга карата колдонулуучу коопсуздук чаралары жөнүндө маселелер практикада жана илимий адабияттарда талкууланат. Мамлекеттик коргоого алынган адамдарга карата коопсуздук чараларын колдонуунун укуктук механизмдин кээ бир жалпы мүнөздөмөлөрүнө көңүл буруу керек. *Биринчиден*, коопсуздук чараларын колдонуунун укуктук механизм камсыз кылуу боюнча иш бул чөйрөгө укук коргоо органдарынын кызматкерлеринен тышкары, кылмыш процессине катышуучу ыйгарым укуктуу кызмат адамдарын, ошондой эле өкүлдөрдү жана башка түзүмдөрдү, ишканаларды жана мекемелерди, иштеп жаткан өндүрүшкө түздөн-түз байланышпаган кызматтык милдеттерди аткаруучуларды тартууну камтыйт. *Экинчиден*, процесстин катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылууга багытталган иш-чаралардын функционалдык жактан көбүнчө аткаруучулары болуп ички иштер органдарынын кызматкерлери саналаарын

эске алуу менен, туруктуу негизде жана ушул укук коргоо органынын түздөнтүз чегинде иштеген, компетенциясына талданып жаткан чөйрө кире турган атайын түзүмдүк бөлүмдөрдү уюштуруу максатка ылайыктуу. *Үчүнчүдөн*, кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча процессуалдык көрсөтмөлөрдү аткаруу, эреже катары, уюштуруучулук-башкаруучулук иш-чаралардын комплекси менен коштолот, алардын укуктук компетенциялары көп учурда Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин жана башка мыйзам ченемдеринин чегинен чыгып кетет. Иштин бул түрүн деталдуу жөнгө салуу ведомстволук ченемдик актыларды чыгаруу аркылуу мүмкүн болот.

10. Төмөнкүлөр күбөгө же жабырлануучуга мыйзамсыз таасир этүү мүмкүндүгүнө далил боло турган фактылык жагдайлар болуп саналат: 1) эмгек ишине же кызматка байланыштуу күбөнүн же жабырлануучунун айыпкерге баш ийүүсү; 2) айыпкер тарабынан күбөгө же жабырлануучуга таасир эткен мурунку учурлар, анын ичинде башка кылмыш иштери боюнча сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө укукка каршы жүрүм-турум фактылары; 3) айыпталуучунун уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн ишине тиешелүүлүгү; 4) күбө же жабырлануучу өзү мурда башка укукка каршы аракеттерди жасоого катышкан кылмыштуу уюмдун мүчөсү болсо; 5) кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылууга тийиш болгон адамдын күбөгө же жабырлануучуга таасир этүү каражаты катары колдонулушу мүмкүн болгон коркунучтуу буюмдардын (мисалы, жардыргыч түзүлүштөрдүн, ок атуучу куралдардын ж.б.) болушу (табылышы); 6) акча үчүн күбөлөргө кысым көрсөтүүнүн "татаал" ыкмаларын колдонуу үчүн олуттуу материалдык ресурстарга ээ болгон айыпталуучунун социалдык абалы. Ал жаңы пайда болгон тенденциялардан баш тарта албайт, атап айтканда: а) акча үчүн күбөлөргө басым жасаган бүтүндөй уюмдар катышкан мындай иштерди коммерциялаштыруу (мисалы, Россияда); б) күбөлөрдүн же жабырлануучулардын көрсөтмөлөрүн көзөмөлдөөчү атайын адвокаттарды жалдоо; 7) күбө ээ болгон маалыматтын мүнөзү (баалуулугу) эске алынат, биз аны үч категорияга бөлдук: а) күбө өзгөчө коргоого алынууга тийиш, анткени ал трансулуттук кылмыштуу коом тарабынан жасалган (жасалып жаткан) оор жана өзгөчө оор кылмыштар жөнүндө маалыматка ээ болсо; б) күбө уюшкан кылмыштуу топтун шериктеринин биринин кылмыштуу аракети жөнүндө маалыматы бар болгондуктан өзгөчө коргоого алынууга жатат; в) өзгөчө оор кылмыш жасаган, бирок ошол эле учурда кылмыш дүйнөсүндө кылмыштуу байланыштары жок адам жөнүндө маалыматы бар күбөнү жалпы коргоо.

Ошентип, изилдөөдө көтөрүлгөн көйгөйлөрдү чечүү жана автор тарабынан алынган натыйжалар кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сырдын укуктук институтунун келечегин моделдөөгө, ошондой эле каралып жаткан укуктук

кубулуштарды камсыз кылуунун процессуалдык каражаттарынын концептуалдык моделин түзүүгө мүмкүндүк берди. Жогоруда диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугун тастыктайт

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Токторов, Э. С. Проблемы применения правовых норм по обеспечению безопасности свидетеля и потерпевшего [Текст] / Э. С. Токторов, Ж. Ж. Орозов // Известия ВУЗов (Кыргызстан). – 2015. – № 5. – С. 129-132.
2. Токторов, Э. С. Квалификационный процесс в определении преступлений на неоконченной стадии [Текст] / Э. С. Токторов // Известия ВУЗов (Кыргызстан). – 2015. – № 12. – С. 3-6.
3. Токторов, Э. С. Современное состояние института обеспечения безопасности свидетелей и потерпевших в Кыргызской Республике [Текст] / Э. С. Токторов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – № 12. – С. 3-7.
4. Токторов, Э. С. К вопросу о нейтрализации противодействия расследованию наркопреступлений, совершенных организованной преступной группой [Текст] / Э. С. Токторов, С. Н. Ниязбаев // Таврический научный обозреватель. – 2016. – № 12-1(17). – С. 121-127.
5. Токторов, Э. С. Проблемы защиты потерпевших, свидетелей и их близких в уголовном процессуальном кодексе Кыргызской Республики [Текст] / Э. С. Токторов, Ж. Ж. Орозов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – № 11. – С. 3-5.
6. Токторов, Э. С. Уголовно-правовой процесс неоконченного преступления [Текст] / Э. С. Токторов, Ж. Ж. Орозов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – № 11. – С. 6-9.
7. Токторов, Э. С. Күбөлөрдүн коопсуздугун камсыз кылуунун кылмыш-укуктук чараларын ишке ашыруунун механизмдери / Э. С. Токторов // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 12. – С. 6-8.
8. Токторов, Э. С. Жабырлануучулардын жеке процессуалдык укуктарын коргоо боюнча чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы [Текст] / Э. С. Токторов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. № 11. – С. 6-8.
9. Токторов, Э. С. Обеспечение прав свидетелей и потерпевших в процессе расследования преступлений и в судопроизводстве [Текст] / Э. С. Токторов, Ж. Ж. Орозов // International Education Social Sciences and Humanities Research Conference : Conference Proceedings, Louis, USA, 31 марта 2017 года. – Louis, USA: Smashwords, Inc., 2017. – С. 227-233.
10. Токторов, Э. С. Кылмыштарды териштирүүдө оперативдик камсыздоону уюштуруунун көйгөйлүү суроолору [Текст] / Э. С. Токторов, М. А. Жолдошов

// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – No 12. – P. 182-184. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

11. Toktorov, E. S. Opportunities for Optimizing the Activities of the Investigator and Expert to Improve the Efficiency of the Investigation of Traffic Accidents [Текст] / T. I. Saifutdinov, A. T. Akmatova, E. S. Toktorov, A. E. Toktorov // Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences. – 2021. – Vol. 14. – No 11. – P. 1710-1719. – DOI 10.17516/1997-1370-0851.

12. Токторов, Э. С. Анализ уголовно-процессуального законодательства отдельных зарубежных стран в вопросах обеспечения тайны на стадии досудебного производства [Текст] / Э. С. Токторов // Аграрное и земельное право. – 2021. – № 12(204). – С. 162-166. – DOI 10.47643/1815-1329_2021_12_162.

13. Токторов, Э. С. Основные критерии дифференциации правовых видов тайн [Текст] / Э. С. Токторов // Аграрное и земельное право. – 2021. – № 12(204). – С. 184-188. – DOI 10.47643/1815-1329_2021_12_184.

14. Токторов, Э. С. Жакынкы чет өлкөлөрдөгү купуялуулук институтунун укуктук коргоолуусу [Текст] / Э. С. Токторов // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2021. № 3 (34). – С.210-217.

15. Токторов, Э. С. Астрияда сырлар институтунун жазык-укуктук жөнгө салуу [Текст] / Э. С. Токторов // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2021. № 4 (34). – С.197-202.

16. Токторов, Э. С. Конфиденциалдык маламаттатты коргоону камсыздоочу эл аралык укуктук акттар [Текст] / Э. С. Токторов // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2021. № 4 (34). – С.192-197

17. Токторов, Э. С. Купуялуулук институтунун мазмундук түзүмүнүн негизги белгилери [Текст] / Э. С. Токторов // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2021. № 3 (34). – С.201-210.

18. Токторов, Э. С. Сырлар институту: Теориянын жана практиканын көйгөйлөрү [Текст] / Э. С. Токторов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – No 10. – P. 3-6. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

19. Токторов, Э. С. Ыкчам издөө иш-чараларынын теориялык жана укуктук аныктамаларынын өзгөчөлүктөрү [Текст] / Э. С. Токторов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – No 10. – P. 7-10. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

20. Токторов, Э. С. Изин суутпай издөө ишинин теориялык көйгөйлөрү [Текст] / Э. С. Токторов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – No 5. – P. 170-175. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

21. Токторов, Э. С. Кыргыз Республикасында ыкчам-иликтөө аракеттерин мыйзамдык жактан жөнгө салуунун көйгөйлөрү [Текст] / Э. С. Токторов //

Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2021. –No5. –Р. 175-180. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

22. Токторов, Э. С. Улуттук коопсуздуктун жеке багыттары боюнча коркунуч туудурган терроризмдин себептерин жана шарттарын криминологиялык талдоо [Текст] / Э. С. Токторов, А. Э. Токторова, Ч. С. Эрдолатов. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2021. –No 6. –Р. 3-7. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

23. Токторов, Э. С. Кыргызстанда экстремдин жана терроризм менен укуктук жактан күрөшүүсүндөгү юридикалык көйгөйлөр [Текст] / Э. С. Токторов, М.У. Аттокурова. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2021. –No 6. –Р. 8-11. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

Токторов Эгемберди Самидиновичтин 12.00.09 - жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү адистиги боюнча юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн “Купуя сыр институту: теориянын жана практиканын көйгөйлөрү” темасындагы диссертациялык изилдөөсүнүн РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: купуя сыр, мыйзам менен корголуучу, көйгөйлөр, сотко чейинки өндүрүш, жашыруун иш, кылмыш-жаза процесси, кылмыш-жаза сот өндүрүшү, коргоо, камсыз кылуу, маалымдуулук, транспаренттүүлүк

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сырлар институтунун мамлекеттик кызыкчылыктарын чагылдырган укуктук коргоонун теориясы жана практикасы саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп төмөнкүлөр саналат: кылмыш иштери боюнча процессуалдык жана процессуалдык эмес иштерде Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызыкчылыктарын чагылдырган купуя сыр институтунун иш-аракеттеринин мыйзамдык ченемдери; кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүнө тартылган жарандардын мыйзамда белгиленген сырга укуктарын коргоону камсыз кылуу маселелери боюнча кылмыш иштерин тергөөдө сотко чейинки өндүрүштүн укук колдонуу практикасын; аныкталган ченемдерди Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын негизги концептуалдык жоболоруна интеграциялоо.

Иштин максаты сотко чейинки өндүрүштүн ачык жана жашыруун иш-аракеттерин жүзөгө ашырууда мыйзам менен корголгон комплекстүү купуя сыр институтунун системасын укуктук жөнгө салуу боюнча жаңы теориялык жоболорду жана сунуштарды иштеп чыгуу, ошондой эле кылмыш-жаза процессинде жашыруундуулукту камсыз кылуунун процессуалдык каражаттарын өркүндөтүү менен байланышкан ири илимий көйгөйдү чечүү. **Колдонмо максаты:** 1) сотко чейинки өндүрүш баскычында купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуунун кылмыш-жаза процессуалдык механизминин концептуалдык моделин иштеп чыгуу; 2) Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинин контекстинде купуя сырды бузган кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн кылмыш-жаза укуктук механизмин сунуштоо.

Изилдөөнүн ыкмалары жана жабдууларын жалпы жана жеке илимий

методдорду түзөт. Диалектикалык таанып-билүү ыкмасы мыйзам менен корголгон купуя сырдын маани мүнөздөмөлөрүн аныктоого мүмкүндүк берди; кылмыш ишин козгоо жана алдын ала тергөө баскычтарында жарандардын жана юридикалык жактардын мыйзам менен корголгон купуя сырга болгон укуктарын камсыз кылуунун процессуалдык каражаттарын карап чыгуу; тергөөчүлөрдүн мындай маалыматтарды алуу өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүү.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасындагы биринчи комплекстүү монографиялык иш экендиги менен аныкталат, анда акыркы жылдардагы окумуштуулардын юридикалык илимдердин бир катар тармактары боюнча заманбап теориялык-укуктук көз караштарын эске алуу менен Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө купуя сыр институтун коргоону камсыз кылуу менен байланышкан кылмыш-жаза-процессуалдык көйгөйлөр, ошондой эле каралып жаткан чөйрөдө кылмыштуу кол салуулардан купуя сырды камсыз кылуу боюнча кылмыш-жаза-укуктук коргоо чаралары изилденген.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын пайдалануу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасындагы сыр институтунун мындан аркы мониторинги үчүн илимий-теориялык жана маалыматтык негиздерди түзүүгө мүмкүндүк берет

Колдонуу чөйрөсү. Кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү

РЕЗЮМЕ

диссертации Токторова Эгемберди Самидиновича на тему: «Институт тайны: проблемы теории и практики» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09- уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Ключевые слова: тайна, охраняемая законом, проблема, досудебное производство, негласная деятельность, уголовный процесс, уголовное судопроизводство, защита, обеспечение, гласность, транспарентность,

Объектом исследования является теория и практика правовой защиты института тайн в уголовном судопроизводстве Кыргызской Республики отражающие ее государственные интересы.

Предметом исследования являются: закономерности действия института тайны, отражающие государственные интересы Кыргызской Республики в процессуальной и непроцессуальной видах деятельности по уголовным делам; правоприменительная практика органов досудебного производства при расследовании уголовных дел в вопросах обеспечения охраны прав граждан вовлеченных в сферу уголовного судопроизводства на установленную законом тайну; интеграция выявленных закономерностей в базовые концептуальные положения уголовно-процессуального законодательства Кыргызской Республики.

Цель исследования. *Цель исследования* состоит в разработке новых теоретических положений и рекомендаций по правовому регулированию системы охраняемых законом комплексного института тайны при реализации гласной и негласной

деятельности органов досудебного производства, а также разрешение крупной научной проблемы, связанной с совершенствованием процессуальных средств обеспечения тайны в уголовном процессе. **Прикладная цель:** 1) разработать концептуальную модель уголовно-процессуального механизма обеспечения охраны института тайны на этапе досудебного производства; 2) представить уголовно-правовой механизм противодействия преступлениям, посягающим на тайны в контексте нового УК КР.

Методологическую основу исследования составляют общие и частные научные методы. Метод диалектического познания позволил определить сущностные характеристики охраняемой законом тайны; рассмотреть процессуальные средства обеспечения прав граждан и юридических лиц на охраняемую законом тайну в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования; выделить особенности получения следователями таких сведений.

Полученные результаты и их новизна определяется тем, что диссертационное исследование является первой комплексной монографической работой в Кыргызской Республике, в которой с учетом современных теоретико-правовых воззрений ученых последних лет по ряду отраслей юридических наук исследованы уголовно-процессуальные проблемы связанные с обеспечением охраны института тайны в уголовном судопроизводстве Кыргызской Республики, а также уголовно-правовые меры защиты по обеспечению тайны от преступных посягательств в рассматриваемой сфере.

Степень использования или рекомендации по использованию полученные результаты исследования позволят создать научно-теоретические и информационные основы для дальнейшего мониторинга института тайны в Кыргызской Республике

Область применения: уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность.

ABSTRACT

**of the dissertation of Toktorov Egemberdi Samidinovich on the topic: The Institute of Secrets: Problems of Theory and Practice
for the Doctor of Law degree by specialty 12.00.09 - criminal procedure, forensic science; domestic intelligence activities**

Key words: secret protected by law, problem, pre-trial proceedings, covert investigative activities, criminal process, criminal proceedings, protection, provision, publicity, transparency,

The Object of the Study is the theory and practice of legal protection of the secrets institution in the criminal proceedings of the Kyrgyz Republic, reflecting its state interests.

The Subject of the Study are patterns of the secrets institution operation reflecting the Kyrgyz Republic state interests in procedural and non-procedural activities in criminal cases; law enforcement practice of pre-trial proceedings in the investigation of criminal cases in matters of ensuring the rights protection of citizens involved in the field of criminal proceedings to the secret established by law; integration of the identified patterns into the basic conceptual provisions of the Kyrgyz Republic criminal procedure legislation.

Purpose and Objectives of the Study. The *Purpose of the study* is to develop new theoretical provisions and recommendations on the legal regulation of the system of a legally protected complex institution of secrecy during implementation the overt and covert activities in pre-trial proceedings, as well as the resolution of a major scientific problem related to the improvement of procedural means in ensuring secrecy in criminal proceedings. **Applied goal:** 1) to develop a conceptual model of the criminal procedure mechanism for ensuring the protection of the institution of secrecy at the stage of pre-trial proceedings; 2) to present a criminal law mechanism for counteracting crimes infringing on secrets in the context of new Criminal Code of the Kyrgyz Republic.

The **Methodological Basis of the Study** is made up of general and particular scientific methods. The method of dialectical cognition made it possible to determine the essential characteristics of a secret protected by law; consider procedural means of ensuring the rights of citizens and legal entities to a secret protected by law at the stages of initiating a criminal case and preliminary investigation; highlight the features of obtaining such information by investigators.

The **Results obtained and their Novelty** are determined by the fact that the dissertation research is the first comprehensive monographic work in the Kyrgyz Republic, in which, taking into account modern theoretical and legal views of scientists of recent years in a number of branches of legal sciences, criminal procedural problems related to ensuring the protection of the secrecy institute in criminal legal proceedings of the Kyrgyz Republic, as well as criminal law protection measures to ensure secrecy from criminal encroachments in the area under consideration.

Efficiency or recommendations on the use of the study results will allow create a scientific, theoretical and informational basis for further monitoring of the secrecy institution in the Kyrgyz Republic

Applicable Scope: criminal procedure, criminalistics, domestic intelligence activities.